

Darko Dukovski Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za povijest
Slavka Krautzeka bb, HR-51000 Rijeka
darko.dukovski@pu.t-com.hr

Povijesna ekspertiza tragedije na pulskoj Vargaroli (*Vergarolla*) 18. kolovoza 1946.

Izvorni znanstveni rad | Original scientific paper

UDK 94(497.5 Pula)"1946"

Primljeno: 16. X. 2010.

Izvadak

Autor je u povijesnoj ekspertizi eksplozije koja se dogodila na pulskom kupalištu Vargaroli 18. kolovoza 1946. pokušao predstaviti političko i društveno ozračje koje je vladalo u poratnoj Puli te analizu samoga događaja kroz, do sada neobjavljenu i nekorisćenu, arhivsku građu The National Archives. Korištena je i ekspertiza vojnih stručnjaka za eksplozivna sredstva.

Sintesi

L'autore ha cercato di ricostruire, attraverso l'indagine storica dell'esplosione avvenuta a Vergarolla il 18 agosto 1946, l'atmosfera politica e sociale presente a Pola nell'immediato dopoguerra, ricostruzione incentrata sui documenti inediti custoditi presso il *National Archives* di Londra. L'analisi si è avvalsa inoltre della consulenza di esperti militari per gli esplosivi.

Ključne riječi: Pula, Vargarola, Angloamerička vojna uprava, eksplozija, diverzija

Parole chiave: Pola, Vergarolla, Governo Militare Alleato, esplosione, diversione

Tijekom ratnoga razdoblja od kapitulacije Italije i njemačke okupacije rujna i listopada 1943. pa do ulaska u grad postrojbi Jugoslavenske armije (JA) svibnja 1945. građani su Pule prolazili svoju golgotu. Opća nestašica bila je teško iskušenje za građane, ali još je teže bilo savezničko bombardiranje od siječnja 1944. do ožujka 1945., kao i nacističke odmazde i deportacije tijekom 1943. i 1944. godine.¹ Riječ je o izgubljenim ljudskim životima, posvemašnjim razaranjima te svakodnevnom strahu u borbi za opstanak.²

Pula je posljednji oslobođeni grad u Istri. Nakon prethodnih borbi oko Labina i Pazina, 2. svibnja 1945. Pula je opkoljena postrojbama Jugoslavenske armije.³ Premda se pouzdano ne zna broj njemačkih i talijanskih vojnika u gradu, procjena je da je Pulu branilo njih nešto manje od 2.000, s obzirom na to da je dio postrojbi već napustio grad, pridruživši se njemačkim jedinicama oko Rijeke i Trsta. Njima je od 25. studenoga 1944. do 8. svibnja 1945. zapovijedao vojni zapovjednik Pule kontraadmiral Georg Waue.⁴

Mjesec dana „partizanske vlasti“, svibanj – lipanj 1945.

Treći (*talijanski*) bataljun (*Pino Budicin*) Prve brigade “Vladimir Gortan”, 43. divizije, u kojemu su se nalazili i brojni Puljani, svečano je umarširao u Pulu 9. svibnja 1945. godine. Njegov ulazak u grad imao je snažan politički značaj. Civilnu vlast u gradu preuzeo je Gradski narodnooslobodilački odbor (NOO), koji se do tada nalazio u ilegali.

Inače, 2. svibnja 1945. u Osnovnoj školi “Giuseppe Giusti” (danas O. Š. Tone Peruška) službeno je osnovan Gradski NOO za Pulu. U Odbor su ušli: radnik Franjo Nefat (Francesco Neffat) kao predsjednik, učitelj Giovanni Velich (Ivko Velić) kao tajnik te članovi zaduženi za pojedine odjele – Josip Matas-Andrić, Umberto Camicioli, Steno Califfi, Giovanni Fiorentin, profesor Carlo Gonan, dr. Stanislao (Stanislav) Batteli, dr. Egon Maroević, Bruno Brenco, Stefano Stell i dva člana Komunističke partije Hrvatske (KPH).

Sjećanje Ferruccia Nefata (Neffat), jednoga od vodećih ljudi antifašistič-

1 The National Archives Kew Gardens (dalje: NA), War Office (dalje: WO), 202/281: Intelligence report, Eastern Istria od 5. do 25. travnja 1945. Stožeru 37. vojne misije od 27. 4. 1945. S(9) – Top Secret.

2 NA, WO, 220/71: Povjerljivo izvješće 12. 6. 1944. (P.I.C.) Political gazetteer of Yugoslavia, No. 8 Istria. U izvješću se naglašava najveći dio Istre kao hrvatsko-slovenski etnički prostor; NA, WO, 202/205: Report by capt. F. Burnett blo 11. Corps. Lika Croatia od 1. 9. 1944.

3 NA, WO, 202/281: Intelligence report, Eastern Istria od 5. do 25. travnja 1945. Stožeru 37. vojne misije od 27. 4. 1945. S(9) – Top Secret.

4 Stefano Di Giusto, *Operationszone Adriatisches Küstenland: Udine, Gorizia, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943 – 1945*, Udine 2005., 657-658.

koga pokreta grada Pule, značajno je za analizu općega stanja antifašističkih snaga u gradu. On tvrdi: "(...) od kapitulacije Italije do oslobođenja, u Puli nisu djelovali ni CLN, KPI, PSI, Partito socialdemocratico, Partito d'Azione itd. Antifašistički pokret u Puli bio je jedinstven, dobro organiziran (...), a tek nakon oslobođenja i dolaska angloameričkih jedinica u Pulu, došlo je do razbijanja radničkog i demokratskog pokreta i stvaranja dva fronta: jednog za priključenje Jugoslaviji i drugog za priključenje Italiji. S jedne strane bili su: KPJ, Jedinstveni sindikati, SKOJ, USAOH, Narodna Fronta, APJG, a s druge strane KPI, PSI, PSD, DC, Sindacati Giuliani, Partigiani Italiani.(...)"⁵

Po mišljenju Stena Califfija, jednoga od najvažnijih eksponenta talijanskoga nacionalnog pokreta, trojica članova odbora bili su uvjereni "jugoslaven-ski nacionalisti". Kao "eksponenta nacionalističkoga hrvatskog građanstva" označen je dr. Maroević.⁶ Građanima koji su napustili grad bio je do daljnjega zabranjen povratak, a bez dopuštenja vojnih i civilnih vlasti, pod prijetnjom kazne, nitko nije imao pravo ulaziti u kuće i rekvirirati stvari.⁷

U širem kontekstu Pula je prolazila kroz političku i društvenu tranziciju kakvu su prolazili svi gradovi Istre i ostalih dijelova Julijske Venecije koje je zauzela Jugoslavenska armija.⁸

U kratkome, ali najosjetljivijem razdoblju, od 4. svibnja do 12. lipnja 1945., koliko je gradom upravljao Gradski NOO i vojno zapovjedništvo grada, osjećala se stalna napetost i strah od odmazde, nasilja ili pljačke. Ne bez razloga. Uhićeni su gradonačelnik Menerini, općinski službenik Pelin i drugi službenici gradske uprave, bivši karabinjeri ili fašisti koji nisu uspjeli pobjeći iz grada. Njihova sudbina ostala je "nepoznatom". "Nepoznata" je ostala i sudbina onih koji su, opravdano ili neopravdano, vojnim i civilnim vlastima grada prijavljeni kao "neprijatelji Narodnooslobodilačkog pokreta" (NOP) ili "neprijatelji naroda".⁹

Ovi su događaji vezani uz brojne deportacije, zatvaranja i likvidacije na području cijele Istre.¹⁰ Naime, u povjerljivu dopisu, izdanom početkom 1945. pod nazivom *Zadaci NOO-a pri oslobođenju u novim krajevima*, koji se sastoji od 20 točaka, točno je opisan postupak "preuzimanja" gradova i uklanjanja

5 Ferruccio Nefat, "Moj rad u omladinskoj organizaciji Pule i u partizanskim jedinicama", *Revolucionarni omladinski pokret u južnoj Istri (1918 – 1945)*, Pula 1988., 90.

6 Cristina Colummi i dr., *Storia di un esodo: Istria 1945 – 1956* (dalje: *Storia di un esodo*), Trieste 1980., 145.

7 Mario Mikolić, *Istra 1941. – 1947.: godine velikih preokreta*, Zagreb 2003., 369.

8 Rosario Romeo, *Scritti politici, 1953 – 1987*, Milano 1990., 40.

9 NA, WO, 204/12824: Miscellaneous Reports – Jugoslavia O.Z.N.A., 611/8G-IB (Vol V); WO, 204/12827: Miscellaneous Reports-Jugoslavia O.Z.N.A., 611/8G-IB (Vol. VIII).

10 Isto.

“neprijateljskih elemenata”.¹¹

Ono što je često prigovarano Odjeljenju za zaštitu naroda (OZN ili OZNA), a prigovarali su i organi vlasti, bio je loš odabir ljudi, koji nisu bili dorasli ozbiljnosti i odgovornosti u situaciji u kojoj su se našli.¹² Često su posljedice bile nesagledive i osjećale su se godinama kasnije.¹³ Zbog toga je za dio talijanskoga stanovništva Pule JA bila “okupatorska”, a ne “oslobodilačka” vojska. Dijelu građana Pule, uglavnom onome talijanskom, boravak postrojbi Narodnooslobodilačke vojske (NOV) u gradu i vlast Gradskog NOO-a bio je nalik okupaciji.¹⁴ Za njih rat kao da nije završio. Malo tko tada je mogao zamisliti kako će u “nov život” ili “novo doba” Pula ući s novim građanima, jer će staro stanovništvo, gotovo u cijelosti, napustiti grad.

Saveznička vojna uprava, 1945. – 1947.

Izgubivši utrku za Trst i Istru, Britanci su bili primorani diplomacijom spašavati što se spasiti dalo, prihvativši činjenicu svršena čina, koju je nametnuo Tito. Tako je Josip Broz legalno mogao braniti interese većine hrvatskoga i slovenskog stanovništva ovih krajeva.

Javnim izjašnjavanjem i peticijama upućenima Međusavezničkoj komisiji za razgraničenje te Mirovnoj konferenciji u Parizu, Hrvati i Slovenci Istre “predali” su vodstvu NOP-a Jugoslavije “vjerodajnicu” zastupanja pred saveznicima. Velika Britanija pravilno je ocijenila kako su jugoslavenske pozicije prejakе te da neće moći ostvariti ni minimalna talijanska očekivanja i interese.¹⁵

Saveznički je stožer odustao od namjere iskrčavanja u Istri tek početkom 1945., a feldmaršal Harold Rupert Leofric George Alexander u veljači 1945. u Beogradu je vodio razgovor s maršalom Josipom Brozom Titom glede utvrđivanja koordinacije djelovanja i nastupanja savezničkih snaga u Italiji te IV.

11 Državni arhiv u Pazinu (dalje: HR-DAPA), Oblasni narodni odbor za Istru (dalje: ONOI), (1945.), k: 9. Goleme ovlasti, koje su službenici OZNE imali u novooslobođenim krajevima, često su zlorabljene ili korištene po osobnu nahodnju odgovornih ljudi, posebice u proglašavanju “narodnim neprijateljima” osoba koje bi mogle postati vodama moguće *političke* ili *nacionalne* oporbe. Vrijeme stabiliziranja političkih i vojnih prilika u Istri upravo su ta dva kritična mjeseca (svibanj – lipanj) 1945., kada su obavljena nezakonita privođenja, uhićenja, konfiskacije, protjerivanja, ali i ubojstva od strane OZNE i onih organa vlasti koji su im se stavili na raspolaganje.

12 NA, WO, 204/12823: 611/8G-IB (Vol. IV), O.Z.N.A., Policy and Directives.

13 NA, WO, 204/12827: Miscellaneous Reports-Jugoslavia O.Z.N.A., 611/8G-IB (Vol. VIII). od studenog 1946. do veljače 1947.

14 NA, WO, 204/12823: 611/8G-IB (Vol. IV), O.Z.N.A., Policy and Directives.; NA, WO, 204/12824: Miscellaneous Reports – Jugoslavia O.Z.N.A., 611/8G-IB (Vol V).

15 NA, War Cabinet (dalje: CAB), 66/65/49: brzjav američkog predsjednika Harryja Trumana upućen britanskom premijeru Winstonu Churchillu od 12. svibnja 1945. br. 34; brzjav W. Churchilla od 12. svibnja 1945. br. 45.

Jugoslavenske armije. Petoga svibnja 1945. proglašeno je jednostrano priključenje Trsta Jugoslaviji sa statusom “sedme republike”, što je oglašeno svim sredstvima i poduprto stavom UAIS-STAU-e (*Unione antifascista italo-slava – Slavenko-talijanska antifašistička unija*) Trsta. To je još više zaoštrilo ionako napete odnose.¹⁶

Predsjednik SAD-a Harry Truman u to vrijeme britanskom premijeru Winstonu Churchillu upućuje poruku u kojoj zaključuje da bi jugoslavenska okupacija Trsta imala dalekosežne posljedice u budućnosti te kako bi trebalo inzistirati na tomu da britanski feldmaršal Alexander, zapovjednik savezničkih snaga na Sredozemlju, stekne potpun nadzor nad Trstom i Pulom, i da nađe načina kako bi se Tito povukao iz tih krajeva.¹⁷

Prvi razgovori general pukovnika Williama D. Morgana, načelnika stožera zapovjednikâ savezničkih snaga na Sredozemlju, i maršala Tita u svibnju 1945. nisu donijeli rješenje u smislu linije razgraničenja, ali su nakon diplomatsko-vojnog pritiska angloameričke diplomacije i vojnih snaga 21. svibnja ipak prihvaćeni. Tzv. *Morganova linija* dijelila je Istru na dva dijela. Idući korak u sređivanju mnogih pitanja vezanih uz demarkacijsku zonu bili su razgovori u Beogradu, 9. lipnja 1945., kada je potpisan sporazum između vlada SAD-a, Velike Britanije i Jugoslavije o uspostavljanju *privremene vojne uprave* u Julijskoj Veneciji, prema kojemu pitanje pripadnosti teritorija Julijske Venecije ostaje otvoreno sve do njegova konačnog rješenja. Tako se prema sporazumu Jugoslavenska armija morala povući iz Trsta i Pule 12. lipnja 1945., a Julijska Venecija podijeljena je na Zonu A i Zonu B.¹⁸

Zonu A činili su Trst i Pula s okolicom, te je njome upravljala saveznička vojna uprava (*Allied Military Government – AMG*), a Zonom B, dakle ostatkom Istre, upravljala je *Vojna uprava Jugoslavenske armije* (VUJA). Sjedište potonje nalazilo se u Opatiji, sve do 23. listopada 1948.

Na osnovi ugovora od 9. lipnja 1945. jugoslavenska je vlada povukla svoju vojsku “(...) radi komunikacija s Austrijom”. Prema istome ugovoru saveznicima su htjeli okupirati još neke istarske krajeve, ali su Devinskim dogovorom od 26. lipnja 1945. od toga odustali.¹⁹ Na Trumanovu predstavljanje Staljin je odgovorio kako je spreman o tom problemu razgovarati na sastanku u

16 NA, WO, 204/12823: 611/8G-IB (Vol. IV), O.Z.N.A., Policy and Directives.

17 Isto; NA, CAB, 65/52/10: W, M (45), 60th Conclusions: Confidential Annex od 13. svibnja 1945., Military situation in Venezia Giulia.

18 NA, WO, 220/71: Povjerljivo izvješće 12. 6. 1944. (P.I.C.), Political gazetteer of Yugoslavia, No. 8 Istria; NA, CAB, 65/52/10: W, M. (45) 60th Conclusions: Confidential Annex od 13. svibnja 1945., Military situation in Venezia Giulia. Top Secret.

19 Isto; NA, WO, 204/1887: Saveznička okupacija Pule, lipanj – srpanj 1945.

Njemačkoj (Potsdamska konferencija) koji se trebao održati tijekom srpnja iste godine.²⁰

Služba civilnih poslova Savezničke vojne uprave za Julijsku Veneciju na čelu s pukovnikom Alfredom Connorom Bowmanom uspostavila je vlast u gradu odmah nakon povlačenja jedinica IV. Jugoslavenske armije. U gradu su, već od 19. lipnja, raspoređene postrojbe 167. "londonske" pješačke brigade 56. "londonske" pješačke divizije, prekaljene u borbama u Italiji.²¹ Brigadir James Scott-Eliot, iskusni vojnik iz tradicionalno vojničke obitelji (kasnije general bojničnik), postao je zapovjednikom pulskog garnizona (lipanj 1945. – ožujak 1946.), dakle, vojnim upraviteljem grada, dok je potpukovnik Eric Seymour Orpwood, (pričuvni) časnik Kraljevske berkshirske pukovnije (*The Royal Berkshire Regiment – Princess Charlotte of Wales*), postavljen za komesara, odnosno vojnog upravitelja Pule za civilne poslove.²² Potpukovnika Orpwooda je od lipnja 1946. često mijenjao bojničnik Thomas S. Belshaw.²³

Odlazeći na novu dužnost za generalnoga guvernera Kanade, feldmaršal Alexander početkom kolovoza 1945. održao je u pulskoj Areni oproštajni govor britanskim postrojbama napomenuvši kako je njihova misija u Puli iznimno važna te da svoje zadatke moraju ozbiljno i predano izvršavati.²⁴

Zamijenivši 167. pješačku brigadu, od ožujka do rujna 1946. u Puli je službovala "londonska" 169. (*Queen's*) pješačka brigada pod zapovjedništvom brigadira Philipa Herberta Richardsona²⁵, iz sastava britanske, također "londonske", 56. pješačke divizije. Neki su dijelovi brigade ostali u Trstu pa je zbog toga 9. puk kraljevskih strijelaca iz sastava 167. pješačke brigade morao ostatu u Puli sve do prosinca 1946. godine.

Osim njih, u gradu su se nalazili i dijelovi američke 351. pukovnije iz sastava 176. pješačke brigade 88. "Blue devils" pješačke divizije (rasformirana je 24. listopada 1947.), pod zapovjedništvom tada pukovnika (kasnije

20 NA, CAB, 128/5: 45th Conclusions od 13. svibnja 1946.; NA, CAB, 66/65/49: brzojav američkog predsjednika Harryja Trumana upućen britanskom premijeru Winstonu Churchillu od 12. svibnja 1945. br. 34; brzojav britanskog premijera W. Churchilla od 12. svibnja 1945. br. 45.

21 Savezničku vojnu upravu vojno-taktički je podržavao 13. britanski korpus kojim je zapovijedao general pukovnik sir John Harding.

22 Informacija Michaela Cornwella, ravnatelja i kustosa Muzeja kraljevskih pukova Berkshire i Wiltshire.

23 Gregory Blaxland, *The Regiments Depart: A History of the British Army 1945 – 1970* (dalje: *The Regiments Depart*), London 1971., 295-325; David French, *Military identities: The Regimental System, the British Army & the British People, 1870 – 2000.*, Oxford 2005., 41; NA, CAB, 66/66/45: Tjedno izvješće br. 303 od 14. do 21. lipnja 1945., Military situation – Venezia Giulia.

24 Romano Kumar, "Anglo-američka vojna uprava i uloga Slavonsko-talijanske antifašističke unije (STAU) od 1945 – 1947. u Puli" (dalje: "Anglo-američka vojna uprava"), *Pazinski memorijal*, 15, 1987., 245; *Giornale Alleato*, 21. 8. 1945., "La visita del Maresciallo Alexander a Pola".

25 NA, QRWS/30/RICHPH/: Richardson, Brigadier Philip Herbert, Registar ljudstva postrojbe Queen's Royal West Surrey Regiment.

poznatoga generala iz Korejskoga i Vijetnamskoga rata) Earla Gilmora Wheelera. Tijekom lipnja i srpnja 1946. iz Trsta u Pulu dolaze dva bataljuna 24. (škotske) pješačke gardijske brigade (1. i 2. bataljun Worcestershirske pukovnije pod zapovjedništvom bojnika, kasnije pukovnika Thomasa Jima Bowena i bojnika R. C. Robina) kojom je zapovijedao brigadir Malcolm David Erskine.²⁶

Naposljetku, u Puli će početkom 1947. biti raspoređene postrojbe 13. kraljičine (*Queen Mary*) pješačke brigade čiji će zapovjednik, brigadir Robert William Michael De Winton, 10. veljače 1947. biti ubijen u atentatu.²⁷

Politička se situacija između bivših saveznika pogoršala nakon Potsdamske konferencije, što nije išlo u prilog skorome rješenju državnopravnoga statusa Istre. Pitanje jugoslavensko-talijanskoga razgraničenja u sebi nosi elemente pitanja jačanja vlastitih pozicija u tome dijelu svijeta. Pred prvo zasjedanje konferencije *Savjeta ministara vanjskih poslova* u Londonu, *Privremeno je narodno predstavništvo* Demokratske Federativne Jugoslavije, 26. kolovoza 1945., izglasovalo rezoluciju u kojoj se zahtijeva priključenje Slovenskoga primorja, tzv. Beneške Slovenije, Trsta, Istre, Rijeke, Zadra te otoka Lastova i Palagruže Jugoslaviji. Memorandum jugoslavenske vlade predan je konferenciji 15. rujna. Svi su se zahtjevi temeljili na načelu narodnosti i prava samoodređenja narodâ.

Ni talijanska vlada nije sjedila skrštenih ruku. Ona je nastojala na tomu da konferencija Italiji prizna status saveznika, što bi njezin položaj učinilo mnogo boljim. Zapadni su saveznici bili voljni prihvatiti takvo rješenje, ali su ih Sovjeti zaustavili protuprijedlogom da se onda jednak status prizna svim istočnoeuropskim zemljama, koje su potkraj rata objavile rat Njemačkoj.²⁸

Međusaveznička komisija za razgraničenje stigla je u Trst 7. ožujka 1946. godine. U Istru je trebala doći 15. i ostati do 24. ožujka 1946. Cijela je Istra nestrpljivo očekivala ovu komisiju o kojoj je u mnogome ovisila sudbina Istre. Komisiji je pri dolasku odmah predan *Memorandum* Oblasnoga NO-a za Istru u kojemu je opisana cjelokupna povijest Istre i istarskih Hrvata, a čime se dokazuje njezina pripadnost hrvatskome nacionalnom

26 Blaxland, *The Regiments Depart*, 323-325. Zbog atentata na De Wintona brigadir Erskine, koji je za to bio djelomično odgovoran po zapovjednoj dužnosti, nije napredovao u službi pa je već 1948. poslan u Maleziju gdje je 1949. poginuo u zrakoplovnoj nesreći.

27 NA, WO, 204/12896: Shooting of Brigadier De Winton.

28 *Istarski zbornik*, Zagreb 1949., 118. Alcide de Gasperi, tada ministar vanjskih poslova u vladi Ferruccio Parrija, pred Savjet je iznio prijedlog da se razgraničenje izvede *Wilsonovom linijom*, no tako da se granica ispravi u korist Italije. Savjet ministara vanjskih poslova u Londonu donio je 19. rujna 1945. odluku o granicama koje treba povući između Italije i Jugoslavije. Odluka sadrži temeljna načela razgraničenja i zamjenicima ministara vanjskih poslova nalaže da prouče i izvijeste o mogućnostima, a s obzirom na etničku konfiguraciju područja.

korpusu.²⁹

U Pulu je Komisija stigla 21. ožujka 1946. Dočeka ju je komesar, potpukovnik Eric Seymour Orpwood, predsjednik Zone Pula Giorgio Dagri te gradski vijećnici Emilio Vasco, Alessandro De Stradi i Renzo Martinelli. Nakon razgovora s njima, u popodnevnim satima Komisija je primila predstavnike Gradskoga NO-a Pula.

Nakon obilaska Istre i razgovora s istaknutim osobama iz vjerskoga, političkoga i kulturnoga života, Komisija je 23. travnja u Parizu podnijela izvješće. Na trećemu zasjedanju Ministarskoga savjeta, od 25. travnja do 16. svibnja 1946., izdvojena su četiri prijedloga od kojih je sovjetski Hrvatima bio najprihvatljiviji, a američki najnepovoljniji. Odluka ni tada nije donesena, a stanje se sve više zaoštravalo bez obzira što se htjelo postići da što manji broj Hrvata i Slovenaca ostane u Italiji, odnosno Talijana u Jugoslaviji.³⁰ Tek na četvrtome zasjedanju prihvaćen je francuski prijedlog po kojemu je Istra podijeljena na dva dijela: sjeverozapadni dio, od Novigrada na sjever, predan je *Slobodnom teritoriju Trsta (STT)*, a ostali dio Istre, s Pulom, predan je Jugoslaviji. Konačna odluka o tomu donijeta je 28. rujna 1946., da bi Mirovni ugovor između Italije i Jugoslavije bio potpisan tek 10. veljače 1947. Premda je time mnogo toga bilo riješeno, na konačno će se rješenje ovoga problema čekati još punih sedam godina.³¹

Stanovništvo Pule je od 1945. do 1947. prolazilo kroz velike kušnje podvojenosti, sukobâ, netolerancije i međusobnih optuživanja dviju sukobljenih idejno-nacionalnih opcija: *komunističko-hrvatsko-jugoslavenske* i one *građansko-talijanske*, čije se neprijateljstvo razbukvalo glede pitanja *državno-pravnog statusa Istre*, a onda *i grada Pule*, te budućega društveno-političkog poretka. Osnovno pitanje, oko kojega su se izdiferencirale političke snage u Puli, bilo je jednostavno: ili će se prikloniti Italiji, gdje se "(...) demokratske i antifašističke snage još trebaju izboriti za pravednije društvo", ili Jugoslaviji, gdje su "(...) takvi procesi već pokrenuti radikalnim socijalnim i političkim reformama (...)". "Istočni" socijalizam-komunizam ili "zapadna" demokracija?³²

Međutim, još od ožujka i travnja 1945. na najvišem vrhu nove jugo-

29 HR-DAPA, ONOI, (1946.), k: 1: zapisnik sa sjednice Oblasne narodne skupštine od 13. ožujka 1946.

30 NA, CAB, 129/10: Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs od 22. svibnja 1946.: Council of Foreign Ministers.

31 NA, FO, 371/59543, Yugoslavia 1946.; FO, 371/59378: Council of Foreign Ministers New York 1946.

32 NA, WO, 204/12823: 611/8G-IB (Vol. IV), O.Z.N.A., Policy and Directives.; NA, FO, 371/59543, Yugoslavia 1946.

slavenske države razmišljalo se o sudbini Talijana u Istri, Rijeci i Dalmaciji. Načelno je bilo dogovoreno da će Talijani imati pravo opcije za državljanstvo te da će oni Talijani koji su rođeni u Istri, a bili su austrougarski državljani, moći ostati, dok će oni koji su došli u Istru nakon 1. siječnja 1919. morati otići. Ta je tema, međutim, odgođena za poratno razdoblje. Nema razloga ne vjerovati da se ovaj načelan stav kasnije pretopio u političko usmjerenje.³³

Solidarnost talijanskih komunista, socijalista, liberala, demokršćana i ostalih, koja se mogla vidjeti 1943. u nastojanju da organiziraju *Odbor javnoga spasa*, u svibnju 1945. nestala je kao da nikad nije ni postojala. "Partizanska okupacija" Pule, kako su boravak jedinica JA nakon oslobođenja u gradu nazvali protalijanski usmjereni građani, trajala je 45 dana, koji su u kolektivnu memoriju ezula i optanata ušli kao "dani terora, neizvjesnosti, deportacija i ubojstava (...)"³⁴

Tih su dana osnovane "projugoslavenske" organizacije *Slavensko-talijanske antifašističke unije – Unione antifascista italo-slava* i *Jedinstvenih sindikata*. Osnovano je i uredništvo gradskoga dnevnika *Il Nostro Giornale* u kojemu su većinu činili Talijani.³⁵ Među "protalijanskim" snagama svi su oni označeni kao *filotitini* i *filoslavi*.³⁶

Talijanski građanski političari, poznati još iz međuratnoga, "parlamentarnog" vremena fašističke vlade, 9. svibnja 1945. sastali su se u liceju *Carducci* kako bi osnovali *Gradanski odbor Pule*, parnjak Gradskome NOO-u. Cilj je sastanka bio stvoriti teorijski i organizacijski temelj "borbe za zaštitu talijanstva"³⁷ Naravno, program je bio proširen zahtjevima da Istra i Pula ostanu u Italiji te da se, s obzirom na vezanost dvaju naroda u povijesti, Slavecima (Hrvatima i Slovencima, op. a.) daju sva nacionalna prava kao što se daju nacionalnim manjinama, i to na temeljima Atlantske povelje. Nakon uspostave *Savezničke vojne uprave* u gradu, djelatnost *Gradanskoga odbora* razgra-

33 Arhiv Srbije i Crne Gore (Arhiv Jugoslavije) (dalje: ASCG), fond br. 60, fasc. 1-1: Ministar unutarnjih poslova potpredsjedniku vlade i ministru za Ustavotvornu skupštinu, od 21. 3. 1945., br. 194/2.; Odgovor od 9. 4. 1945., br. 73.

34 Pasquale De Simone, *La ripresa italiana dopo il maggio 1945: Atti e memorie del CLN di Pola* (dalje: *La ripresa italiana*), Gorizia 1959.; Isti, *La ripresa italiana dopo il maggio 1945: documenti e ricerche di Pasquale De Simone*, a cura dell'Ass. Naz. Venezia Giulia e Dalmazia, Gorizia 1989.

35 Vodio ih je Domenico Cernecca, kao odgovorni urednik, te Paolo Lettis, Giacomo Ravnich, Rodolfo Billi, Lucifero Martini, Mauro Sfecci, Otello Damiani, Emma Derossi, Bruno Flego, Romano Farina i Egidio Barbieri.

36 Lino Vivoda, *L'Esodo da Pola: agonia e morte di una città italiana* (dalje: *L'Esodo da Pola*), Piacenza 1989., 50-51.

37 De Simone, *La ripresa italiana*. U odboru su bili: Attilio Craglietto, Francesco Jaschi, Ferruccio Veronese, Ante Lenzoni, Ferruccio Sabaz, Giuseppe Bacicchi, Salvatore Astuto, Giovanni Porcari, Aldo Ferrari, Meo Petronio, Giuseppe Stefanacci, Luigi Vidris, Giovanni Bais, Francesco Giacomelli, Antonio Calvani, Mario Cadiglia i Antonio Ricato.

nala se, a osnažila je i njegova promidžbena aktivnost.³⁸ *Gradanski odbor* već je koncem lipnja 1945. imao približno 370 članova. U ožujku 1946. na ulice Pule izlazi navodno 20.000 građana tražeći da Pula ostane u Italiji. Brojke su možda pretjerane, ali možemo vjerovati da je većina građana Pule bila za ostanak u Italiji. S druge strane brojni su bili i oni koji su tražili pripojenje Hrvatskoj i Jugoslaviji.³⁹

Razdoblje relativna mira završava u rujnu 1945. imenovanjem Giorgia Dagrija za civilnoga predsjednika *Zone A Pula*, kojeg je delegirao bivši *Gradanski odbor*, sada već CLN za Pulu, te prihvaćenog i postavljenog od Savezničke vojne uprave za Julijsku Veneciju u Trstu i komesara Pule, potpukovnika Erica Orpwooda.⁴⁰

Giorgio Dagri 12. rujna 1945. postaje civilnim predsjednikom *Zone A Pula*, odnosno gradonačelnikom Pule bez stvarne vlasti, odgovoran komesaru grada. Bez obzira na to što nisu imali stvarnu vlast, CLN je ipak uspio zamijeniti gradski NOO. Nakon dolaska Savezničke vojne uprave, gradski NOO Pule nije imao nikakvu vlast, nego je shvaćen kao predstavničko tijelo Hrvata i "nopovaca" iako je u njemu bila polovica Talijana. Premda je NOO izgubio administrativne nadležnosti, nije izgubio pravo političkoga rada, posebice putem nacionalno mješovite antifašističke organizacije STAU-UAIS koja je pratila politički program KPH na području Istre i koja se sada obazrivije pokušavala približiti svojim sunarodnjacima koji su bili pod utjecajem CLN-a. Stoga će za predsjednika pulskoga ogranka STAU-UAIS-a biti izabran nekomunist, priznat i cijenjen građanski antifašist Giulio Smareglia, sin poznatoga istarskog skladatelja.⁴¹ Pulska organizacija STAU-UAIS-a prolazila je kroz brojna iskušenja od 1945. do 1947. Na prvome kongresu STAU-UAIS-a u

38 Prvi priziv *Gradanskoga odbora* Savezničkoj vojnoj upravi bio je usmjeren protiv gradskoga NOO-a Pula, za koji je tvrdio da upravlja sektorima industrije i prehrane, što mu daje određenu prednost u političkom, ali i promidžbenom smislu. Tada se *Gradanski odbor* predstavio Vojnoj upravi kao nepolitična organizacija, čiji je osnovni cilj zaštita talijanstva u gradu. Tijekom srpnja održani su zajednički sastanci *Gradanskoga odbora*, gradskoga NOO-a Pula i Vojne uprave, kojima je prisustvovao i predstavnik kurije monsinjor dr. Angeli.

39 Kumar, "Anglo-američka vojna uprava", 247.

40 Colummi i dr., *Storia di un esodo*, 157. Dolazak angloameričke vojske i Vojne savezničke uprave, prema riječima De Simonea, označio je "drastica liquidazione del CPL"; "La nomina del Presidente e del Consiglio Comunale di Pola", *L'Arena di Pola* (dalje: AP), 12. 9. 1945. Pukovnik Alfred C. Bowman, šef Službe za civilna pitanja Savezničke vojne uprave u Trstu postavio je Giorgia Dagrija za predsjednika Zone 12. rujna 1945. dok je komesar, potpukovnik Eric S. Orpwood, postavio Općinsko vijeće. Orpwood je naredbom broj 11 postavio Albina Magnarina za općinskog tajnika, a za predsjednika Vijeća Nicolòa Califfija. Vijećnicima su postali: Ernesto Argentini, Francesco Declava, Vittorio Fonda, Francesco Giacomelli, Sergio Martinolli, Angelo Rismondo, Remigio Sepetich i Emilio Vasco. Njihovi zamjenici su Attilio Belaz, Giuseppe Bronzin i Enrico De Stradi. Tijekom 1946. promijenit će se neki članovi Vijeća.

41 Još za uprave JA, u vrijeme znamenitih "četdeset i pet dana", organizirani su *Jedinstveni sindikati*, *Radnički sportski savez* (*Unione sportiva operaia*) i *Antifašistička fronta žena* (AFŽ), koji su se uključili u političku borbu protiv *Gradanskoga odbora*, odnosno CLN-a.

Trstu, 12. kolovoza 1945., određene su programske smjernice u poratnome razdoblju, posebice one koje se odnose na grad Pulu.

Prema sjećanju Romana Kumara, jednoga od sudionika događajâ iz toga razdoblja, zaključci su bili: "(...) Osigurati nedjeljivost grada od njegove okolice, odbijajući sve prijedloge podjele ovog teritorija; boriti se do kraja protiv ostataka fašizma, braniti i jačati bratstvo između Talijanâ i Hrvatâ, kao i demokratske tekovine; čuvati, jačati i njegovati progresivan razvoj demokratske vlasti, braneći suverenitet i jačajući organe narodne vlasti i njegove institucije i poštivati slobodu vjere i savjesti, da razlike u ideologijama ne mogu ometati iskrenu suradnju svih antifašista.(...)."42

Pulska sekcija CLN-a (*Comitato di Liberazione Nazionale*) isto tako se deklarativno zalagala za pravdu i slobodu, miran suživot Talijana i Hrvata.43 CLN je u Puli predstavljao i provincijsku središnjicu u koju su ušli predstavnici četiriju stranaka: Demokršćanske, Liberalne, Stranke akcije (*Partito d'Azione*) i Socijalističke stranke radničkoga jedinstva (*Partito socialista italiano di unità proletaria*). U vijeće CLN-a nešto kasnije ušao je i predstavnik talijanskih komunista Pule (Edoardo Dorigo).44

U prepisci CLN-a Pule s Vojnom upravom nalazimo i priloženu listu s imenima usporedne, "sive" gradske vlade i članova gradskoga vijeća. Politička djelatnost CLN-a usmjerena je više na političku borbu s "projugoslavenskom" stranom i na vanjskopolitička zbivanja, negoli na konkretne probleme sugrađanâ. Niču talijanske organizacije, koje potpomažu rad CLN-a, kao što su *Sindacati Giuliani* i *Partigiani Italiani*. U isto je vrijeme u gradu bilo nezaposleno 4.000 – 5.000 radnika, uglavnom bivših partizana. Protuslavenska propaganda u gradskim novinama *L'Arena di Pola* ili *El Spin*, čak ne toliko protukomunistička, a iz pera članova CLN-a, nevjerojatno je utjecala na priprostiji gradski puk. Slaveni su u karikaturama prikazivani kao divljaci, nepismeni, dlakavi barbari nalik na životinje i zvijeri, dugačkih ruku i grabežljiva izgleda, jednom

42 Kumar, "Anglo-američka vojna uprava", 243-253.

43 Colummi i dr., *Storia di un esodo*, 136-137. U novinama *Il Grido dell'Istria* od 26. 8. 1945., u članku "Al popolo istriano", predstavljene su osnovne smjernice programa: "Želimo da (se): 1) odnosi između Talijana i Slavena temelje na jednakosti pravâ i obvezâ; 2) općinska vijeća izaberu na slobodnim narodnim višestranačkim izborima od zastupnikâ svih političkih stranaka; 3) jamči sloboda tiska i misli (uvjerenja); 4) Svaki Talijan, Hrvat i Slovenac slobodno izražava svoju nacionalnost, bez vanjskih utjecaja; 5) jamči slobodna aktivnost svake političke stranke koja se bori za socijalni boljitak naroda; 6) zakonima zaštititi život i pravo i sloboda te da svi zakoni vrijede za sve; 7) nikome ne dâ pravo da bez zakona i mjere kažnjava; 8) jamči normalan život radničkoj klasi i sindikalna zaštita prava i interesa te sindikalna kontrola cijena; 9) izbace fašisti iz političkog života...; 10) prizna pravo Talijanima da u onim krajevima gdje predstavljaju većinu sami organiziraju administraciju (...), jednako tako i Slovenci i Hrvati (...)".

44 Najveći dio središnjice *Gradanskoga odbora* Pule prešao je u Skupštinu CLN-a za Pulu, potpomognut suradnicima i savjetnicima Vittorijom Gersijem, Sergijom Sepeticem, Armandom Ricatom, Agenoreom Rumijem, Leopoldom Micolijem, Ginom Selentijem, Francescom Roccom i Bartolomeom Petroniom.

riječu kao šumski ljudi i “narod bez povijesti”. U tom kontekstu šuplje su zvučala njihova jamstva o ravnopravnosti, nacionalnim pravima i dr.

Već u prvim kontaktima projugoslavenskih i protalijanskih političkih udruga građana Pule mogli su se nazrijeti svi elementi budućih teških sukoba, čije će posljedice biti radikalne. Ulog je bio velik. Ona strana koja bude izgubila političku bitku, i svi oni koji su je podržavali, morat će napustiti grad. To potvrđuje i sjećanje jednoga od aktera događaja, koji je iz prve ruke doznao kako je sam Togliatti, u razgovoru s pulskim predstavnicima Komunističke partije, rekao to da bude li borba nacionalna, oni koji izgube morat će napustiti grad i Istru.⁴⁵

Potkraj 1945. CLN je u Puli doživljavao vrhunac političkoga uspjeha, postavši političkim predstavnikom građana Pule kod Savezničke vojne uprave. Svoju su međunarodnu djelatnost vidljivo pojačala dvojica najuglednijih talijanskih pulskih političara: Antonio De Berti i Franco Amoroso (nacionalni savjetnik za Istru). Obojica su održavali vrlo intenzivne veze s Alcidom De Gasperijem.

Skupština grada imala je u to vrijeme velik utjecaj na djelatnost Vojne savezničke uprave. CLN je početkom 1946. pojačao rad pozabavivši se gospodarskim problemima grada i mogućnostima financijske pomoći savezničkih vojnih vlasti. Intenzivirale su se i veze s brojnim organizacijama CLN-a u cijeloj Julijskoj krajini. Vojne se uprave to nije previše dojmilo jer je od CLN-a i UAIS-a početkom ožujka zatražila da “smire duhove”.⁴⁶

Za to vrijeme gradski NOO spremio se za konačan okršaj s CLN-om. Tijekom ožujka uslijedio je niz incidenata i provokacija. Aktivirale su se CLN-ove organizacije. Udruga talijanskih partizana (*Associazione partigiani italiani* – API), koja je nastala u listopadu 1945., utjecala je na sve veterane. Talijanski partizani, koji su se borili zajedno s Hrvatima i Slovincima, a osjećali se napuštenima i izigranima, sada su se postavili nasuprot svojim bivšim ratnim drugovima organiziranima u Udrugu partizana Julijske Venecije (*Associazione partigiani giuliani* – APG), dok su se *Sindacati Giuliani* suprotstavili *Jedinstvenim sindikatima*. Aktivirale su se i organizacije poznate iz međuratna razdoblja, poput udruge *Dante Alighieri* i *Lega Nazionale*. Uz njih djeluje *Udruga vojnih interniraca u Njemačkoj*, zatim neke udruge koje nisu imale veći utjecaj, ali potvrđuju politički folklor grada u burnome i proturječnom vremenu. Borbi za talijanstvo Pule pridružili su se i članovi lokalne organizacije SATA (*Sempre amici Terdi Aurelio*).⁴⁷

45 Izjava Marija Jedrejčiča, s. 6. 2000.

46 Colummi i dr., *Storia di un esodo*, 169.

47 Isto, 171, bilješka 69: dokument o financijskoj pomoći talijanske vlade talijanskim drugama.

Kako se sukob zaoštravao, potkraj 1945. i početkom 1946., tonovi su bivali sve oštriji i na rubu uvredljivih i neodmjerenih iskaza. U talijanskom tisku započinje sustavno zastrašivanje građana “partizanskom brutalnošću” za koju su, istina, imali nekoliko primjera, ali namjerno ne čineći razliku između pojedinačnih, neodgovornih i zločinačkih djela i deklarirane te jasno iskazane politike narodne vlasti u Zoni B, koja se već od 1946. zalagala za uspostavljanje povjerenja između Talijana i Hrvata te je tražila način suživota. Svako uhićenje Talijana bilo je označeno kao samovolja partizanske vlasti, ne raspravljajući o tomu zašto je netko uhićen.⁴⁸ Provjeravajući takve slučajeve u izvješćima Upravnoga odjela Oblasnoga NO-a za Istru, može se uvjeriti kako su mnogi uhićeni zbog krijumčarenja, krađe, nasilja ili drugih nezakonitih radnji.⁴⁹

Godine 1946. sve je više primjera nasilja među sukobljenim stranama. Stoga je CLN ustrojio “zaštitne odrede” (*gruppi di difesa*) i pozvao pritom sve građane na suradnju, a NOO je odgovorio organizacijom “trojki”, starim i uvijek učinkovitim ustrojem napadačkih skupina. Istovremeno NOO i STAU-UAIS, koji izdaje svoje novine *Il Nostro Giornale*, stanovništvo grada pozivaju u beskompromisnu borbu s talijanskim nacionalistima i bivšim fašistima, posebice nakon niza teških provokacija pristaša CLN-a, odnosno “zaštitnih odreda”, koji su napali sjedišta STAU-UAIS-a i politički istaknute pristaše ujedinjenja s Hrvatskom i Jugoslavijom. S druge strane, mlađi i vatreniji članovi UAIS-a napali su sjedišta talijanskih nacionalističkih udruga. Ukratko, vodila se vrlo oštra borba s obje strane, koja se katkad pretvarala u pravi mali građanski rat s jasno definiranom *urbanom gerilom*.⁵⁰ Slični se procesi i sukobi suprotstavljenih strana događaju po cijeloj Julijskoj Veneciji.⁵¹

Novinari i aktivisti novina *Il Nostro Giornale* posebice su zaslužni za otkrivanje pravoga ubojice mladića, Puljanina Augusta Celle, u srpnju 1946. za kojega je *L'Arena di Pola* tvrdila kako su ga ubili hrvatski komunisti (*titini*). Pogreb nesretnoga mladića, koji se trebao pretvoriti u protuhrvatsku i protujugoslavensku demonstraciju, bio je osujećen iznošenjem istine o ubojstvu. Pobjeda je bila tim veća jer je uhićeni Boschetto priznao zločin. Ovim priznanjem donekle se mijenja stav predstavnika Savezničke vojne

48 “Due soldati jugoslavi avrebbero compiuto le azioni terroristiche nel goriziano”, “Il popolo di Dignano protesta fieramente contro le gravi ingiustizioni”, *AP*, 2. 1. 1946.

49 HR-DAPA, ONOI, (1946.); 9: izvješća Upravnog odjela.

50 Skvadre od oko 40-ak mladića stalno su kružile gradom terorizirajući prolaznike, a posebice pristaše protivničke strane.

51 NA, WO, 204/12644, 389. 453/8I (vol. 2), Security Situation in Venezia Giulia, travanj 1945. – kolovoz 1946.

uprave prema talijanskim nacionalistima te se i službeno zabranjuje djelovanja “zaštitnih odreda”.⁵²

Početak 1946. (12. siječnja) eksplodiralo je skladište eksploziva (barutana) u Valelungi, ranjeno je 40-ak osoba, a izazvana je znatna materijalna šteta te panika u gradu, jednako kao kad je ta barutana eksplodirala 1. studenoga 1918. godine. Istraga komisije Savezničke vojne uprave o tome događaju utvrdila je kako je došlo do samozapaljenja eksplozivnih sredstava.⁵³ Vjerojatno je bila riječ o diverziji, odnosno o tomu da je eksploziju izazvala jedna od sukobljenih strana. Izjava Savezničke komisije postaje razumljivom uzme li se u obzir njezino nastojanje da se očuva kakav-takav mir. Bez obzira na rezultate istrage, strah se i nelagoda uvukla u Puljane. Ova će eksplozija najaviti niz tragičnih događaja, a posebice eksploziju na Vargaroli 18. kolovoza iste godine.

Koncem ožujka 1946. vodstvo pulske organizacije CLN-a uvidjelo je kako je cjelokupan položaj grada, kao izolirana otoka u “moru slavenstva”, neprirodan, posebice što se tiče posljedica u gospodarstvu. Pristaše CLN-a posebno je zahvatila panika u svibnju 1946., nakon povratka člana talijanske misije na Mirovnoj konferenciji u Parizu Giulija Grattona, koji im je priopćio da će Pula najvjerojatnije ući u sastav Jugoslavije.⁵⁴ I doista, u rujnu 1946. na Pariškoj mirovnoj konferenciji odlučeno je da će Pula pripasti Jugoslaviji.⁵⁵

Eksplozije na Valelungi i Vargaroli, svakodnevno nasilje i napetost u polusrušenu gradu, u kojemu su mnoge obitelji ostale bez krova nad glavom, išli su u korist akciji napuštanja Pule. Tijekom prosinca 1946. Saveznička vojna uprava počela se ozbiljnije baviti problemom egzodusa.⁵⁶

Eksplozija na Vargaroli 18. kolovoza 1946.

Vargarola (tal. *Valle Vergarolla*, *Valle Vergarolo*) je pulska uvala (lučica), danas i gradska četvrt. Na specijalnim vojnim kartama bivše jugoslavenske vojske označena je kao uvala *Privlaka*, a nalazi se na jugozapadu Pulskoga zaljeva.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ U delegaciji su se našli isti oni koji su kao delegacija Julijske krajine posjetili Pariz, pokušavši na Mirovnoj konferenciji zastupati interese talijanskoga življa: Bettiol, Coceanis, Carlot i Ribi (Gorica), Paladin, Gratton, Schiffer, Buda i Romano (Trst), De Berti, Craglietto, Amoroso, Vardabasso i Giuricin (Istra), Dalma, Zanella, Vidulich (Rijeka) i Papetti (Zadar).

⁵⁵ NA, WO, FO, 371/59378, Yugoslavia 1946.

⁵⁶ NA, WO, 204/12644, 389. 453/81 (vol. 2) Security Situation in Venezia Giulia, travanj 1945. – kolovoz 1946.; FO, 371/59543, Yugoslavia.

Bila je jedno od “divljih” kupališta Puljana, a ne javno kupalište, kako se ponekad govori i piše, iako je bila uređena kao izletišta. Od mora do ruba šumice prostor je širine 40 – 50 m. Vargarola se nalazi u “vojnoj” zoni, koja je tijekom rata nekoliko puta bila metom savezničkih bombardiranja. Na Vargaroli je bila uređena lučica, koja je prije svega služila vojsci, ali i u civilne svrhe (veslački klub i jedriličarski klub, ribarske brodice, kupalište).

Ukratko, događaj se zbio u nedjelju, 18. kolovoza 1946., u ranim poslijepodnevima kada se na kupalištu okupilo podosta, ali ne pretjerano mnogo ljudi (ipak je to bilo vrijeme ručka i poslijepodnevnoga odmora), i to ne samo kako bi se osvježili u moru nego i kako bi pozdravili te pratili jedriličarsku regatu tradicionalnoga “Pokala Scarioni” (*Coppa Scarioni*), koju je organizirala *La Società Nautica Pietas Julia*. Istina, klub je (tradicionalno) bio izrazito protalijanski usmjeren, a kobnoga je dana organizirano jedriličarsko natjecanje u sklopu obilježavanja 60 godina njegova postojanja i rada. Zato su tu uglavnom bila okupljena djeca s roditeljima (većim dijelom žene).⁵⁷

U 14:10 (moguća satnica eksplozije, s otklonom od 5 min. ranije ili kasnije) odjeknula je (ovo je važno!) *jedna* snažna eksplozija, koja se čula u gradu i od koje su popucala stakla na obližnjim zgradama.⁵⁸ Uvis (60-ak metara) se uzdigao gust siv dim koji je, kada se razišao, otkrio stravičan prizor razbacanih, unakaženih, izgorjelih i raskomadanih mrtvih tijela. Sve je bilo prepuno krvi i dijelova tijelâ. Ranjeni su zazivali pomoć ili svoje najbliže. Masakr nevinih, bez presedana.

U teškim nepogodama poput ove otkrivaju se pravi junaci. Opće je poznat primjer nadljudske snage, požrtvovnosti i visoke svijesti liječnika, kirurga Opće bolnice, dr. Geppina Michelettija koji je, saznajući za smrt svoja dva sina, brata i njegove žene, jednakim žarom nastavio zbrinjavati i operirati teško ranjene sugrađane.⁵⁹

U eksploziji su navodno poginula i dva britanska vojnika, o čemu izvješćuje *The Canberra Times* od 20. kolovoza 1946., ali se njihova imena ne spominju ni u jednome dostupnom dokumentu.⁶⁰ Očitovanje britanske vojske ne spominje pogibiju svojih vojnika kao ni pulski tisak. Tek se u *Giornale Alleato*,

57 “Tragiche ore a Pola dopo lo scoppio nella pineta”, *Giornale Alleato* (dalje: *GA*), 20. 8. 1946.

58 “Una immane tragedia si abbatte sulla nostra città”, *Il Nostro Giornale* (dalje: *NG*), 20. 8. 1946.

59 Josip Orbanić, *Gorki put od Pole do Pule*, Pula 2006., 99. Tadašnje mu je Gradsko vijeće dodijelilo orden za civilne zasluge, a nakon njegova odlaska iz grada s drugim ezulima, 2. listopada 1947., talijanska je vlada Michelettija odlikovala srebrnom medaljom za požrtvovan rad i visok osjećaj dužnosti.

60 NA, WO, 204/10882.

dakle *Savezničkim novinama*, tiskanim u Trstu, spominje njihovo ranjavanje.⁶¹ Vjerojatno je riječ o vojnicima 24. škotske gardijske brigade, koji su obavljali stražarsku službu.⁶² U članku “Heavy Casualties in Explosion of Mines” izvješćuje se o 43 poginule i 57 ranjenih osoba koje su stradale od eksplozije “nekoliko mina” (*several mines*) te da je uzrok eksplozije ostao nepoznat. Dnevnik *L’Arena di Pola* u prvome izvješću spominje 62 poginula te 16 teže i 9 lakše ranjenih sugrađana (riječ je samo o onima koji su potražili liječničku pomoć u bolnici), a u drugom navodi 63 poginule osobe.⁶³ Zacijelo je onih lakše ranjenih, koji zbog silne prezauzetosti liječnikâ nisu potražili liječničku pomoć, bilo i više, ali koliko, to nikad nećemo saznati. Broj teže ranjenih u pravilu je točan. Poznato je da su prva izvješća nepouzdana pa ih treba uzeti s oprezom. Međutim, novinari *L’Areni di Pola* dobro su i temeljito obavili svoj posao. Na koncu je sa sigurnošću identificirano svega 39 žrtava.⁶⁴ Usto, pronađeni su dijelovi tijela 17 različitih osoba (ali se nije moglo utvrditi čijih, što pak ne znači da nisu mogli pripadati onima koji su prijavljeni kao nestali i/ili onima koji su identificirani). DNK analizu u to vrijeme nije bilo moguće napraviti! Mislim da dijelove tijela ne treba sa sigurnošću uzimati kao tijela poginulih osoba, uz 63 utvrđene žrtve.

Na Mornaričkome groblju pokopane su 32 žrtve (od kojih je čak 25 neidentificirano, a prijavljene su kao nestale), a na Gradskome groblju pokopano je 29 identificiranih tijela.⁶⁵ Ostaje još pribrojiti moguće 2 nastradala britanska vojnika o kojima piše *The Canberra Times*, a koji se kasnije nigdje ne spominju.

Naknadnom je provjerom imenovano 55 osoba od 63 poginule (iako neka tijela nisu nikad pronađena, poput onoga 22-godišnje Liliane Marini ili petogodišnje Silvine Marchi) te ih je 6 ostalo neidentificirano jer nitko nije prijavio njihov nestanak (uz dva britanska vojnika, najvjerojatnije stražara).⁶⁶

Živote su izgubili: Ida Brandis (31), Ferruccio Brandis (34), Alberto Brandis (3), Leambruno Balducci (25), Gigliana (Giliana) Bressan (23), Salvatore Bressan (27), Ornella Berdini (32), Amalia Berdini (34), Luciana Ber-

61 “Tragiche ore a Pola dopo lo scoppio nella pineta”, *GA*, 20. 8. 1946.

62 Isto.

63 “Pola è in lutto”, *AP*, 20. 8. 1946; “Elenco dei feriti gravissimi e lievi degenti presso l’Ospedale Santorio: Feriti leggeri medicati e rilasciati”, “Le vittime del Vengarolla: 63 nominativi di scomparsi”, *AP*, 21. 8. 1946. Usp.: Orbanić, *Gorki put od Pole do Pule*, 98-99.

64 U vrijeme kada je vijest objavljena, četvero ih je još bilo na identifikaciji, dok ih četvero nije bilo moguće identificirati. Dvoje od osmero ipak je kasnije identificirano.

65 “Pola è in lutto”, “Disposizioni per i funerali delle vittime di Vengarolla”, *AP*, 20. 8. 1946. Usp.: Orbanić, *Gorki put od Pole do Pule*, 98. Objavljena su imena pokopanih na dvama grobljima.

66 NA, WO, 204/10882: izvješće od 7. 10. 1946.; “Una immane tragedia si abbatte sulla nostra città”, *NG*, 20. 8. 1946.; “Tragiche ore a Pola dopo lo scoppio nella pineta”, *GA*, 20. 8. 1946.

dini (5), Francesca Bronzin (41), Paolo Cherpan (24), Adelina Crosilla (24), Otello Dinelli (24), Giovanna Dinelli (61), Olao Dinelli (37), Amalia Dinelli (35), Norina Dinelli (6), Nadia Giurina (11), Rosita Licches (20), Valeria Marani (50), Jolanda Maresi (28), Marina Maresi (3), Graziella Maresi (5), Franco Maresi (8), Liliana Marini (22), Nicolò Martin (20), Argia Martin (42), Riccardo Mingaroni (49), Palmira Mingaroni (50), Carlo Micheletti (9), Renzo Micheletti (6), Alberto Micheletti (37), Caterina Micheletti (37), Silvana Marchi (5), Marialuisa Nicoli (12), Vitaliano Muggia (10), Maria Novak (48), Anita Quarantotto (37), Aurelio Ricato (10), Mario Rocco (36), Camilla (Milla) Rocco (30), Licia Rocco (8), Gianna Rocco (5), Lucio Roici (15), Gianfranco Roici (12), Francesco Sabatti (50), Trifone Sacon (42), Carlo Succi (6), Alberto Sponza (55), Francesco Tonilo (45), Sergio Vivoda (8), Giovanna Vidolich (72), Wilma Vichi (23), Francesco Zaversnik (30) i Edmondo Zelesco (6).

Teže su ranjeni: Bruno Giachelia (37), Fabbio Giachelia (1), Licia Giachelia (31), Armando Giacomelli (23), Giuseppe Goitani (37), Laura Goitani (7), Siviglia Marchetti (35), Licia Martin (39), Arrigo Roici (2), Ezio Roici (41), Irma Roici (41), Francesco Suppan (42), Mario Trani (8), Rismonda Trani (33), Angela Vernier (40) i Stefania Zelesco (31).

Lakše su ranjeni: Pietro Dragicchio (34), Diomira Iuricich (17), Flavia Marani (18), Antonio Missadin (48), Olivio Rutillo (7), Ettore Sabatti (44), Silvia Stocco (22), Guido Tarticchio (25) i Giovanni Zelesco (38). Ovaj broj poginulih i ranjenih u dokumentima potvrđuje i Saveznička vojna uprava.⁶⁷

Uz točan broj žrtava teško će se saznati i točna količina eksplozivnih sredstava, koja se svakim novim napisom povećava. Posebice se teško može označiti pravi krivac za nastalu tragediju, iako se može nagađati.

Kao opći krivac navodi se Saveznička vojna uprava, koja nije primjereno osigurala ili uništila eksplozivna sredstva zaostala iz rata ili ih pak uklonila s plaže, iako je znala da se na tome mjestu građani Pule okupljaju i kupaju. Saveznici su priznali da eksplozivna sredstva nisu uklonjena s plaže, što je neoprostivo. Sličnih je eksplozivnih sredstava bilo (i nakon tragedije u Vargaroli) u Arsenalu, na Molokarbonu (*Molo Carbone*), u Fiželi (Fizela, *Fisella*) i tvrđavi *San Giorgio* (Sv. Juraj).⁶⁸ Inače, sva su eksplozivna sredstva pravno bila ratni plijen Jugoslavenske armije, ali nisu uklonjena jer se JA povukla iz Pule već

67 Isto. Saveznička vojna uprava spominje 63 poginula i 25 ozbiljnije ranjenih civila.

68 "Fuori da Pola le munizioni", *AP*, 22. 8. 1946.; NA, WO, 204/10882: izvješće od 7. 10. 1946. Na Vargaroli je bilo deponirano 60 dubinskih bombi s eksplozivnim nabojima, na Fiželi 3 torpedne bojeve glave, a u skladištu torpedâ u Arsenalu 15 torpednih bojevih glava.

tijekom prve polovice lipnja 1945. godine.⁶⁹ Tek nakon eksplozije sva su preostala eksplozivna sredstva uklonjena s prostora Vargarole.

U historiografiji se događaj spominje tek usput kao uzrok ili povod egzodusu talijanskoga stanovništva Pule, a povjesničari su prepisivali netočne podatke od talijanskih publicista.⁷⁰ U talijanskoj publicistici spominje se i navodni atentator, tridesetogodišnji Riječanin i bivši pripadnik talijanske ratne mornarice, Giuseppe (Josip) Kovacich (Kovačić), koji je kao agent OZNE⁷¹ počinio diverziju na “28 podmorskih mina ukupne snage 9 tona TNT-a”, a da bi se zastrašilo talijansko stanovništvo te ga se natjeralo da napusti Pulu. Kao krunski dokaz navodi se tajno izvješće pronađeno u arhivima londonskog *Kew Gardensa* (*War Office /WO/ 204/12765 Secret*) pod predmetnim nazivom “Sabotage in Pola” od 19. prosinca 1946., koje je postalo dostupno istraživačima (tj. prestalo biti tajnim) već 1976. godine.⁷² Dokument bi trebao biti dokaz o umiješanosti OZNE, odnosno UDBE, dakle, jugoslavenskoga političkog vodstva u sabotažu na Vargaroli. Inače, dokument je nastao na temelju informacija agenata posebne postrojbe, tzv. *Battaglione 808*, obrađenih u talijanskoj vojno-obavještajnoj službi (SIM), koja je od kapitulacije 1943. djelomice, a od ožujka 1945. potpuno surađivala sa saveznicima. U nju su (nakon rata) bile uključene i osobe koje su do prosinca 1944. i svibnja 1945. surađivale s nacističkim obavještajno-sigurnosnim službama, poput Gestapoa (*Geheimstatpolizei*), Sipoa (*Sicherheitspolizei*), SD-a (*Sicherheitsdienst*) i s njemačkom vojnom obavještajnom službom *Abwehrom*, a koje su imale bogata iskustva u kreiranju “istine” još od listopada i studenoga 1943., posebice vezano uz slučaj *fojbi*. Stoga ne čudi da će se ovaj događaj iz 1946. u kasnijim napisima često povezivati s *fojbama* u jedinstvenu “istinu” i sliku o “genocidu nad Talijanima Istre”.

Josip Kovačić nikad nije pronađen i vjerojatno neće ni biti jer ako je i postojao, promijenio je identitet nekoliko puta. Njegova imena nema na popisu agenata OZNE koji djeluju u Trstu i Julijskoj Veneciji niti se spominje u izvješćima vojne obavještajne službe. Da je Kovačić tri puta tjedno putovao iz Rijeke u Trst, kako se navodi u izvješćima, sigurno bi bio na popisu jer su na njemu imena i onih koji su s područja Zone B ili Jugoslavije samo prošli

69 NA, WO, 204/10882: izvješće Pravne službe Savezničke vojne komisije od 7. 10. 1946.; “Una immane tragedia si abbatte sulla nostra città”, *NG*, 20. 8. 1946.

70 Colummi i dr., *Storia di un esodo*; Vivoda, *L'Esodo da Pola*; Raoul Pupo, *Il lungo esodo – Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Milano 2005.

71 NA, WO, 204/12871: OZNA agents and suspects; izvješća srpanj 1945. – siječanj 1947.

72 NA, WO, 204/12765: Venezia Giulia: partisan activity in VG Sabotage in Pola, izvješće od 19. 12. 1946. br. 4013.

kroz Trst.⁷³ Kako je bio pripadnikom talijanske ratne mornarice, trebao je nešto znati o rukovanju eksplozivnim sredstvima svojstvenima pomorske ratovanja. U tajnom se izvješću Kovačić naziva “stručnjakom za terorističku aktivnost” koji je “odgovoran za brojne zločine”, a istovremeno ga se spominje kao obična kurira OZNE koji tri puta tjedno putuje iz Rijeke u Trst. Ta činjenica daje mu kredibilitet kojim javnost treba uvjeriti kako je riječ o stručnjaku koji ništa ne prepušta slučaju. A što ako je taj Kovačić bio dvostruki agent i zadatak izvršio po naredbi nadređenih iz talijanske vojne obavještajne službe, s namjerom da se sumnja baci na jugoslavensku stranu? To više što su informacije o bivšemu pripadniku talijanske ratne mornarice Kovačiću nastale unutar talijanske obavještajne službe, o čemu tek odnedavno nešto malo više znamo. Zanimljivo je i to da je već 21. kolovoza u novinama *L’Arena di Pola* objavljen članak u kojem se u tom smislu spominje opis osobe, koja je navodno posljednja viđena u blizini mina i koja je nosila “veliki kamen” (sic!). Neidentificirana je osoba navodno bila visoka između 160 i 165 cm, vitke građe, preplanule puti, orlovskoga nosa, kestenaste kose i odjevena u tamnosivu majicu. Dakle, kao da nisu rekli ništa, ali su zapravo rekli sve što je trebalo.⁷⁴ U izvješću od 19. prosinca 1946. navodi se, pak, da je Kovačić visok, tanak, svijetle kose, orlovska nosa i plavih očiju.⁷⁵ Dakle, “pogođen” je jedino orlovski nos.

Nakon ove nepodudarnosti odmah se netko “dosjetio” da je Kovačić (onakav kakvoga ga opisuje *L’Arena di Pola*) ipak viđen u Puli prije eksplozije te da je nestao iz grada poslije eksplozije. U izvješću se, pak, ne spominje Pula nego Trst, odnosno kako nije viđen u Trstu nakon eksplozije. U izvješću se ne spominje njegova sestra Amalia ni itko drugi kako se to predstavlja u talijanskom tisku.⁷⁶ Detalj koji govori u prilog tezi o neobaviještenosti i površnosti vojne obavještajne službe jest spominjanje eksplozije “morskih mina”, a ne dubinskih bombi, kako je već potkraj rujna 1946. utvrdila ekspertna skupina.⁷⁷ Dakle, oni pojma nemaju do kakvih se saznanja došlo tijekom istrage. Suradnja i veza među uredima Savezničke vojne uprave i Stožera 13. britanskog korpusa nije najbolje funkcionirala. To će posebno doći do izražaja tijekom istrage o atentatu na brigadira De Wintona u veljači i ožujku 1947.

73 NA, WO, 204/12871: OZNA agents and suspects: izvješća srpanj 1945. – siječanj 1947.

74 “Si cerca un uomo”, *AP*, 21. 8. 1946.

75 NA, WO, 204/12765: Venezia Giulia: partisan activity in VG Sabotage in Pola, izvješće od 19. 12. 1946. br. 4013.

76 “La strage di Pola organizzata dall’Ozna per causare l’esodo”, *Il Piccolo*, 9. 3. 2008.; usp.: NA, WO, 204/12765: Venezia Giulia: partisan activity in VG Sabotage in Pola: izvješće od 19. 12. 1946. br. 4013.

77 NA, WO, 204/10882: izvješće od 7. 10. 1946.

Koliko god se činilo da bi takva diverzija “koristila” onima koji su bili “za Jugoslaviju”, toliko je istina da bi im takav čin više štetio. Naime, u to vrijeme, dakle mjesec dana prije konačne odluke Komisije za razgraničenje u Parizu, nije bilo pragmatično u javnosti stvoriti sliku o surovosti i netrpeljivosti “Titova” režima prema Talijanima i onima koji su bili “za Italiju”. Bilo je to jednostavno kontraproduktivno, tim više što je jugoslavenska strana već od svibnja znala će Pula pripasti Jugoslaviji. To pokazuju i dva dokumenta iz bivšeg Arhiva Jugoslavije, koji naznačuju središnju politiku prema Talijanima u Istri i Dalmaciji te kojima se rješavanje “talijanskoga pitanja” odgađa do razdoblja nakon mirovnih pregovora.⁷⁸ Toga su, nakon sastanka vijeća ministara u svibnju 1946. te nakon povratka Giulija Grattona, člana talijanske misije na Mirovnoj konferenciji, bili svjesni i članovi pulskoga CLN-a.⁷⁹ Nezadovoljstvo takvim razvitkom događaja, želja za internacionalizacijom ovoga problema i nastojanje glede konsenzusa talijanskoga stanovništva Pule za egzodus kakav je htio Odbor, sve su to također mogli biti snažni motivi za diverziju, a nakon koje se “jugoslavensku” stranu moglo javno, pred međunarodnom zajednicom, optužiti za terorizam i genocid. U to vrijeme Pulom kruže naoružane *protalijanske* skupine pridošle djelomice iz Trsta, koje su uznemiravale građane, bacale bombe, otvarale paljbu po kućama, stvarajući napetost i kaotično stanje. Primjerice, ubojstvo Augusta Celle u srpnju 1946. protalijanski je tisak prikazivao kao nedjelo *titina*, ali se, kako je već spomenuto, pokazalo da ga je ubio pripadnik oružanih *protalijanskih* skupina. Naposljetku, zar stvaranje kaosa i osjećaja opće nesigurnosti nije bio jedan od razloga dolaska Marije Pasquinelli u Pulu srpnja 1946.? Tko može zanijekati opravdanost sumnje da ona, kao potvrđeni tajni agent “crnoga princa” Junija Borghesea i SD-a, sa skupinom koju su nakon De Wintonova ubojstva uhvatili skrivenu na brodu *Toscana*, nije planirala i počinila diverziju na Vargaroli? Psihički bi bila sposobna počiniti sabotazu “ako su ciljevi opravdavali sredstva”. Po onomu što je kasnije učinila, svakako jesu. Naposljetku, isljednici su je, a kasnije i sudski vještaci, ocijenili kao “fanatičnu, odlučnu i bezobzirnu” osobu.⁸⁰ Toliko o političkim motivima i dvojbama.

78 ASCG, fond br. 60, fasc. 1-1. Ministar unutarnjih poslova potpredsjedniku vlade i ministru za Ustavotvornu skupštinu od 21. 3. 1945., br. 194/2. Odgovor od 9. 4. 1945., br. 73.

79 NA, CAB, 129/11: Vijeće ministara vanjskih poslova: Draft Peace Treaty with Italy, od 19. srpnja 1946.; CAB, 128/6: zaključak sa sastanka kabineta Vlade od 1. srpnja 1946.

80 NA, WO, 204/12896: Schuting of Brigadier De Winton file; dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Cryptosecurity applies – Top Secret.; NA, WO, 204/12896: izvješća obavještajne službe od 23. 10. i 31. 10. 1946.

Kako je došlo do eksplozije?

Pitanje je kako je došlo do zapaljenja eksplozivnih sredstava? Je li riječ o slučajnosti, nesretnom slučaju, samoopaljenju ili je pak sve posljedica urote i namjerno izazvane eksplozije? K tome treba odgonetnuti o kakvim je eksplozivnim sredstvima riječ i o kojoj količini.

Nehotično izazvana eksplozija bombe (dakle, svih oblika minskih sredstava) koja je “razoružana” (izvađen upaljač – detonator) moguća je u krajnje radikalnim situacijama. Takav bi slučaj, primjerice, bio da su s podvodnih mina ili dubinskih bombi skinute sigurnosne ploče pa se kroz otvore moglo doći do eksploziva (za ribolov). U tom smislu do eksplozije je moglo doći pri vađenju eksploziva (iako je to malo vjerojatno ako je u pitanju TNT), kroz otvor na tijelu mine ili bombe, nožem ili nekim drugim alatom, primjerice čekićem (grebanjem ili otkidanjem komada eksploziva).⁸¹ Moguće je izazvati eksploziju zagrijavanjem, ali temperatura mora biti viša od 300°C. Pokusom je dokazano da eksplozija izazvana temperaturom ima manju jačinu negoli eksplozija izazvana inicijalnom kapislom. Naposljetku, eksplozija se može izazvati namjerno, diverzijom, za što je potrebno: mali *buster* (komad eksploziva), detonatorska kapisla i komad sporogorećega štapina. Osoba koja je namjeravala počinuti diverziju mogla je neprimjetno čučnuti pored bilo koje mine ili bombe, zatim u roku od nekoliko sekundi postaviti sporogoreći upaljač, pripaliti štapin i laganim koracima udaljiti se na sigurnu udaljenost od mjesta očekivane eksplozije.⁸² Zašto bi itko nosio veliki kamen i tako privlačio pozornost na sebe, kao da to nije mogao napraviti dan ranije te na dan diverzije samo doći i aktivirati eksploziv?

Dakle, eksploziju je mogao izazvati obučeni čovjek (atentator diverzant), ali i onaj koji je htio doći do komada eksploziva (ali ne TNT-a) za svoje potrebe. Slučajno ili namjerno? Sklon sam vjerovati da je eksplozija izazvana namjerno jer se dogodila mjesec dana prije konačne odluke o statusu grada, iako se u povijesti često događalo da se splet nesretnih okolnosti ili događaji nastali iz sasvim drugih pobuda kasnije ispolitiziraju u konstrukciju o zločinačkoj uroti koja zapravo nije postojala. Teorija o nenamjerno izazvanoj eksploziji realna je kao i ostale dvije. Ekspertiza koju smo ukratko napravili upućuje, dakle, na isto na što i ekspertiza savezničke komisije od 8. rujna 1946. pod nadzorom brigadira Malcolma Davida Erskinea, zapovjednika 24. (škotske) gardijske brigade: “eksplozija je morala biti izazvana”.

81 TNT je eksploziv koji se ne dá lako upaliti bez inicijalne kapisle, dapače, on se u komadima može taliti na 88°C, a eksplodira tek na preko 300°C.

82 Izjava brigadira Đordije Todorovskog, eksperta za eksplozivna sredstva MORH-a od 23. 5. 2010.

Teorija o samozapaljenju eksplozivnih sredstava s obzirom na sustave aktiviranja praktički je nemoguća, iako stvar nije neizvediva. Jednako tako postoji velika sumnja u to da je eksplodiralo 28, odnosno 32 mine kako su, pred šefom Savezničke misije u Rimu proizvoljno tvrdili predstavnici Talijanske generalne konfederacije rada, tražeći plaćanje odštete obiteljima žrtava.⁸³ Tko ih je prebrojio? Jesu li sve bile mine ili je bilo i drugih eksplozivnih sredstava? Nije li možda riječ o protupodmorničkim dubinskim bombama kako spominje ekspertna skupina? O točnome broju eksplozivnih sredstava poslije u dokumentima nema ni slova. Pa tako nema ni potvrde navoda o 9 tona eksploziva, kako se uporno spominje u brojnim publicističkim napisima. Podsjetimo da je toga dana održana tradicionalna regata, koja je na malome prostoru okupila mnoštvo ljudi. U eksploziji 9 tona TNT-a ili drugoga snažnijeg eksploziva, ne bi bilo ranjenih ili bi broj mrtvih bio daleko veći.

Količina od 9 tona eksploziva proizišla je iz pogrešnih pretpostavki kako je bila riječ o 28 podmorskih mina (sferastog oblika) te da svaka sadrži 300 kg eksploziva. Niti je bilo 28 eksplozivnih sredstava, niti su to bile morske kontaktne mine.

Naime, talijanske mine u Drugome svjetskom ratu bile su tipa *Pignoni*, P-125, P-150, P4-150 CR i P-200. Tip aktiviranja mine je *Hertz horn* s ampulom (sumporne) kiseline. Kiselina je bakrenom cjevčicom odlazila do baterije u kojoj bi kao elektrolit proizvela struju koja bi inicirala eksploziju. Mine su sadržavale 125, 150 i 200 kg TNT-a ili 50 posto TNT-a i 50 posto ciklonita. Dakle, sve su to kontaktne mine. I francuske mine u vrijeme Drugoga svjetskog rata bile su kontaktne tipa *Hertz horn*, modeli *Bréguet* i *Sautter-Harlé*. Potpuno je jednak način okidanja, samo što su ove bile nešto teže od talijanskih. Težile su 220 kg TNT-a (H5UM1 i H5UM2). Tipovi HS4V, HS5 i HS6 punjeni su sa 200 kg TNT-a. Kako su u rujnu 1943. Pulu okupirale njemačke snage i ostale u njoj do 8. svibnja 1945., vjerojatno je da su korištene i njemačke morske mine tipa S-150, S-200 i S-220. Standardni eksploziv njemačkih mina u Drugom svjetskom ratu bio je SW16, SW18 i SW36. Sastojao se od 31,4 posto amonijeva nitrata, 5,9 posto natrijeva nitrata, 2,3 posto kalijeve nitrata, 9,7 posto ciklonita, 10,1 posto etilen diamin dinitrata, 0,6 posto TNT-a i 40 posto aluminijska. Punjene su sa 150 do 220 kg eksploziva.⁸⁴

⁸³ NA, WO, 204/10882: kopija brzogjava šefa Savezničke komisije u Rimu admirala Elleryja W. Stonea Ministarstvu vanjskih poslova od 2. 10. 1946. U tekstu se navodi pogrešan datum eksplozije, 8. kolovoza.

⁸⁴ John Campbell, *Naval Weapons of World War Two*, London 2002.; M. J. Whitley, *Destroyers of World War Two: An International Encyclopaedia*, Annapolis 2000.; Aldo Fraccaroli, *Italian Warship of World War II*, London 1968.

Utvrđeno je, naime, da su se “mine” ili “bombe” i ostala eksplozivna sredstava nalazila na otvorenome u borovoj šumici, 40 – 50 metara od mora, na prostoru od tristotinjak četvornih metara, dakle između i iza posjetiteljâ. Da je bila riječ o 9 tona eksploziva, sve što se nalazilo u krugu do 100, 150 metara doživjelo bi strahovit smrtonosni udarni val popraćen kišom kamenja, čelika i potrgana drveća te drugoga raslinja. Prema tablicama, na toj je udaljenosti smrtnost stopostotna. Na većoj udaljenosti ljudi bi bili odbačeni i poginuli od padova ili fragmenata materijala, koji bi se razletjeli na sve strane. Zona sigurnosti eksplozije ovakve snage jest oko 2 km. Naime, energija koja bi se oslobodila bila bi $9 \times 4.184 \times 10^9 \text{ J}$ (džula) ili 37,656 GJ (gigadžula), što bi razvilo u središtu eksplozije temperaturu od nekoliko tisuća °C, ako je riječ samo o TNT-u, a ne i o drugim vrstama visokorazorna eksploziva, koji se koristi u podmorskim minama. I ova približna vrijednost izvanredno je visoka i nevjerovatno smrtonosna u obliku udarnoga vala i oslobođene energije. Pritisak koji bi nastao eksplozijom bio bi 144.000 bara ili 1.469,387 kp/cm² (u desetisućitome djeliću sekunde), s tim da bi, ovisno o prirodnim zaprekama i udaljenosti od središta, naglo padao (bez zapreka na svakih pola metra za nešto više od 1 bara). Zbog tvrdoga kamenitog tla i kosine, udarni bi val, koji se inače kreće velikom brzinom (250 m/s), bio usmjeren uvis i prema moru. To znači da bi drveće ostalo bez krošnji. Eksplozija bi bila snage 11.7 MW (megavata). Sve su ovo apsolutne vrijednosti, dok su u stvarnosti nešto niže, ovisno o konfiguraciji i vrsti tla, vrsti eksploziva, prirodnim zaprekama i sl. Ova bi gigantska eksplozija pri izgaranju usisala okolni kisik (u krugu od 40 m) i u paru pretvorila te sagorjela sve što bi se našlo u krugu od 50 do 60 m. Snaga udarnoga vala 9 tona TNT-a bila bi dovoljna za rušenje cijele gradske četvrti. Svi bi posjetitelji, koji su uglavnom stajali i promatrali natjecanje ledima okrenuti izvoru eksplozije, bez iznimke stradali, a dijelovi njihovih tijela bili bi odbačeni daleko u more. Udarni bi se val znatno osjetio na udaljenosti od jednoga kilometra, a zvučni bi se učinak čuo na desetak kilometara udaljenosti. Naposljetku, ako se govori o eksploziji 9 tona eksploziva, uz navedeni pritisak i udarni val vjerojatno bi i zaklonjeni kupači stradali. Pritisak i prasak trajno bi im ošteti sluh (bubnjići bi se rasprsnuli, vjerojatno i pluća te drugi mekani unutarnji organi, popucale bi kapilare i krvne žile). Eksplozija 9 tona TNT-a za sve u krugu od 100 metara značila bi samo jedno – smrtne povrede.⁸⁵

85 Paul W. Cooper, *Explosives Engineering*, New York 1996, 406.; Tadeusz Urbanski, *Chemistry and Technology of Explosives*, vol. 1, Oxford 1964.

Nema podataka o kojemu je modelu mina riječ, niti znamo jesu li bile izvučene iz mora ili su tu bile od njemačke predaje u svibnju 1945., tek spremene za uporabu. Britanski dokumenti potvrđuju pretpostavku da su saveznički minolovci izvlačili i uništavali morske mine iz akvatorija Pule.⁸⁶ Oni koji su bili u talijanskoj vojsci vjeruju da su bile talijanskoga ili francuskoga podrijetla, što može biti logično ako se zna da je Italija oskudijevala u minama. Osobno vjerujem da su njemačke podmornice, koje su za rata bile u Puli, postavile ili ostavile oko luke svoje mine ili su pak u vojnim skladištima ostavljene dubinske bombe s nabojima, pa je moguće da su se i njihove našle na Vargaroli. Naposljetku, britanski mornari na minolovcima i inženjerci razoružali su ih ili uništili, što potvrđuju njihova izvješća i što bi, radi njih samih, bilo posve logično.⁸⁷

Znajući stvarnu težinu morskih mina koja ne prelazi 200 kg možemo zaključiti da kada bismo i povjerovali da je riječ o 28 mina, nije moguće da je posrijedi 9 tona eksploziva, nego vjerojatno "samo" 5,5 do 6 tona, što je također nevjerojatno mnogo. Ipak, 9 ili 6 tona, osjetna je razlika, koja ne izaziva jednak učinak u slučaju da sve mine eksplodiraju u isti tren. Kasnije detonacije izvučenih njemačkih mina zaostalih iz Drugoga svjetskog rata (2 – 3 u skupini) i analiza posljedica eksplozije idu u prilog tezi da je riječ o eksploziji manje količine eksplozivnih sredstava nego što se misli te da najvjerojatnije nisu posrijedi kontaktne morske mine.

U sažetome izvješću šefa pravnoga ureda Savezničke vojne uprave za Julijsku Veneciju, od 7. listopada 1946., o općoj odgovornosti Vojne uprave za eksploziju spominju se rezultati savezničke ekspertize.⁸⁸ Ekspertiza eksplozije i samoga događaja u Vargaroli rezultat je istrage trojice vojnih stručnjaka, talijanskih i američkih časnika: kapetana bojnoga broda Cosma Raiola, poručnika bojnoga broda Alessandra Ferronija i kapetana fregate Emanuela Klatowskog. Zaključili su da je eksplodiralo 15 – 20 njemačkih i talijanskih dubinskih bombi, tri torpedne bojeve glave, četiri TNT naboja za dubinske bombe ili kontaktne morske mine te pet dimnih bombi, odnosno generatora dimne zavjese. Ispitivali su mogućnost samozapaljenja i zaključili da ni jedno eksplozivno sredstvo (dubinske bombe, kontaktne morske mine ili dimne

86 Kraljevska mornarica (*Royal Navy*) je od lipnja 1945. do siječnja 1948. osnovala posebnu eskadru brodova s brojnim ljudstvom, koja je imala zadaću očistiti mora od mina GMSA (*German Mine Sweeping Administration*); NA, CAB, 66/67/40: C.P (45) 90: tjedno izvješće od 19. do 26. srpnja 1945., br. 308., broj kopije 38. Samo u pulskome akvatoriju uništili su ili izvukli 190 njemačkih morskih mina u jednome tjednu.

87 NA, WO, 204/10882: izvješće izvršnoga komesara Savezničke komisije Ministarstvu vanjskih poslova talijanske vlade o zbrinjavanju eksplozivnoga materijala od 15. 3. 1946.

88 NA, WO, 204/10882: izvješće od 7. 10. 1946.

bombe) ne bi bilo moguće zapaliti bez detonatora, posebice ne TNT, koji može izdržati temperaturu od 300 °C, pa je prema tomu eksplozija morala biti izazvana namjernom detonacijom “jedne ili više nepoznatih osoba.”⁸⁹ Prema ovim navodima riječ je vjerojatno o 3 – 4 tone eksploziva, što svakako odgovara posljedicama.

Dakle, treba uzeti u obzir i izvješće Savezničke komisije iz veljače 1947., koje daje naslutiti kako su se pored mina nalazila i druga eksplozivna i pirotehnička sredstva te da su ona izazvala eksploziju. Izvješće, o kojemu je riječ, imalo je zadaću skinuti izravnu odgovornost za nemar, dakle i djelomičnu krivnju sa Savezničke vojne uprave. Izvješće govori da su sva sredstva bila provjerena 27. srpnja 1946., kada je zaključeno da su razoružana i bezopasna, te kako je do opaljivanja mina moglo doći samo namjerno izazvanom eksplozijom. U tom smislu navodi se uzrok nesreće: detonacija tri torpedne bojeve glave (vjerojatno G7a ili G7a/T1 – op. a.),⁹⁰ četiri naboja TNT-a, te pet pirotehničkih naprava za proizvodnju dima (*smoke generator*) u metalnim bačvama, gotovo istoga oblika kao dubinske bombe (*Depth charges*), koje se ovom prigodom ne spominju. Naravno da je i taj slučaj detonacije moguć. Količina eksploziva u torpednim bojevim glavama, sama po sebi, mogla je proizvesti tako tragičan učinak, a pribroji li se još dvadesetak dubinskih bombi punjenih TNT-om, razorna je moć golema.

Kako se među stradalima ne spominje nitko tko je bio posebno politički istaknut, treba odustati od teorije atentata. Ono što se nikako ne može saznati (nego tek pretpostaviti) jest točan raspored mina, a posebice torpednih bojevih glava na plaži, o čemu ovise mnogi zaključci, pa i odgovor na upit – kako to da nema vidljivih “ožiljaka” na mjestu eksplozije?

Saveznički dokument iz veljače 1947. jest kopija dokumenta s oznakom Nacionalnoga arhiva u Kew Gardensu, na kojemu pak nema originalnih potpisa zapovjednih odgovornih osoba. Povrh svega, dokument o kojemu je riječ nepotpisan je primjerak kopije, podijeljen na tri dijela i s različitom datacijom potvrde prvoga izvješća. Riječ je o skupljenim dokumentima i predočenima, zbog boljega uvida, trećoj osobi kao informacija. To se često radilo u obavještajnim službama. U tom se izvješću uopće ne spominju morske mine, njihov tip ili broj, ne spominju se, doduše, ni dubinske protupodmorničke bombe, što dakako ne znači da ih nije bilo. A čini se da su upravo dubinske bombe

89 Isto.

90 NA, WO, 204/10790: njemačka i talijanska standardna torpedna bojeva glava sadrže 280 odnosno 300 kg eksploziva, i to: 60 posto heksanita (hexanitrodifenilamina) i 40 posto TNT-a.

njemačke i talijanske izrade, bačvasta oblika i težine između 50 i 120 kg, bile posložene u šumarku plaže na Vargaroli.

Ako je pak riječ o dubinskim protupodmorničkim bombama (poput metalnih bačvi), što je i najvjerojatnije, tada je stvar nešto drukčija. One su mogle biti posložene jedna do druge ili jedna na drugu pa je skupna eksplozija svih mina odjednom vjerojatnija negoli ona morskih mina sferična oblika. No, i bombe su se, kao i mine, morale aktivirati. Talijanske dubinske bombe bile su punjene sa 50 do 100 kg TNT-a, dok su njemačke i britanske bile nešto teže (od 60 do 125 kg). Međutim, kako su i dimne bombe (*smoke generator*) valjka-stoga, "bačvastoga" oblika, približno istoga obima, moguće ih je zamijeniti. Ako je riječ o dubinskim bombama i ako broj eksplozivnih sredstava koji se stalno spominje odgovara, tada bi bila riječ o eksploziji 1,4 – 2,8 tona TNT-a, što pak odgovara snazi eksplozije triju bojnih torpednih glava, a što je posve dovoljno za onakav smrtonosni učinak. Kako je procjena stručne skupine o broju bombi vjerojatnija, znači da je riječ o 2 tone TNT-a i, usto, o torpednim bojnim glavama s još oko tonu visokorazorna eksploziva.

Nije manje vjerojatno ni to da dokument namjerno spominje dimne bombe umjesto dubinskih (slična su oblika i veličine), hoteći umanjiti odgovornost za nemar koji na koncu, u dokumentima o isplati štete obiteljima stradalih, priznaju.⁹¹

Epilog

Nakon istrage, donijeta je odluka – na razini Vrhovnoga stožera savezničkih snaga na Sredozemlju, odnosno Savezničke vojne uprave za Julijsku Veneciju – da se isplati odšteta obiteljima žrtava eksplozije, troškovi liječenja i pogreba, gubitak odjeće i osobnih stvari, u visini od 25 milijuna lira. Mjerila su bila jednaka onima za plaćanje štete počinjene tijekom savezničkoga bombardiranja Pule tijekom rata.⁹²

Financijski je odjel Savezničke vojne uprave za Julijsku Veneciju 11. listopada 1946. izdvojio rečenu svotu i poslao je na adresu Predsjedništva Zone A u Puli (*Presidenza di Zona*), prema već korištenom obrascu. Svotu je zaprimio predsjednik Predsjedništva Giorgio Dagri.⁹³

Obitelji poginulih i ranjenih dobili su paušalnu pomoć u visini od 5.000

91 NA, WO, 204/10882: nalog za isplatu štete Financijskoga odjela Stožera savezničkih snaga od 11. 10. 1946.

92 NA, WO, 204/10882: izvješće Pravne službe Savezničke vojne komisije od 7. 10. 1946.; NA, WO, 204/10882: nalog za isplatu štete Financijskoga odjela Stožera savezničkih snaga od 11. 10. 1946.

93 NA, WO, 204/10882: dopis šefa Financijskoga odjela Savezničke vojne uprave za Julijsku Veneciju, potpukovnika N. T. Bearda od 11. 10. 1946.

lira. Bila je to pomoć koja će samo privremeno “olakšati” život obiteljima ili žrtvama tragičnoga događaja.

Ono što ipak čudi u dokumentu iz veljače 1947. jest datacija povezana s imenima potpisnika.

U potpisu dokumenta nastalog u veljači 1947., uz ime general bojnika Charlesa Falklanda Loewena, antidatirano s rujnom 1946., dopisuje se dužnost zapovjednika 1. oklopne divizije, što je problematično i čini se da je naknadno dodano. On postaje zapovjednikom ove postrojbe tek početkom 1947. godine, u vrijeme kada nastaje dokument. Zašto nije napisana njegova prava dužnost u rujnu 1946.? Možda sastavljač dokumenta to jednostavno nije znao.⁹⁴ No, to je važno samo nama živima.

Posmrtna povorka s ljesovima, u kojoj su bili mnogobrojni Puljani, krenula je s prostora ispred bolničke mrtvačnice 20. kolovoza 1946. Ljesove su prevozili britanski vojni kamioni do Đardina (Korza) u središtu grada, odakle se dio povorke odvojio prema Mornaričkome, a dio prema Gradskome groblju. Taj je dan bio Dan žalosti u gradu. Sve je bilo zatvoreno – javne službe nisu radile, a trgovine, poduzeća i obrti bili su zatvoreni. Grad je zanijemio. I danas, poslije 64 godine, “nemirni duhovi” poginulih sugrađana “tjeraju nas” (čini se da su na djelu povijesne poveznice) da pronađemo odgovore. Odgovoriti njima znači odgovoriti sebi; ne učinimo li to mi, onda će morati naši potomci-sugrađani u nekoj od mogućih budućnosti. Mira i pomirbe radi.

94 Od 1944. do početka 1946. general Loewen obnaša dužnost zapovjednika 1. pješačke divizije iako je ona kao ratna postrojba rasformirana 1945. Od početka 1946. pa do konca 1946. zapovjednik je 6. oklopne divizije, a tek početkom 1947. godine 1. oklopne divizije. Bilo bi čudno, iako nije nemoguće, da je početkom rujna postavljen za zapovjednika 1. oklopne divizije, a da je tek siječnja 1947. stvarno stupio na dužnost; tim više što je već 1948. – 1949. bio zapovjednikom 50. pješačke divizije. Dakle, po godinu dana bio je zapovjednikom triju različitih divizija. Riječ je, dakako, o preustroju britanske vojske nakon rata, kada se još uvijek koriste stari nazivi postrojbi.

Sažetak

Ni nakon 64 godine nije riješena zagonetka eksplozije na Vargaroli 18. kolovoza 1946. godine u kojoj je poginulo 63 i ranjeno tridesetak Puljana, većinom žena, djece i mladeži. Uz žrtve bombardiranja Pule 9. siječnja 1944., ovo je najteža skupna tragedija koja je grad pogodila u 20. stoljeću.

O ovom se događaju puno pisalo, posebice u posljednjih petnaestak godina. Pisali su publicisti, poneki svjedok tragedije, često oni koji nisu ni znali gdje se nalazi Vargarola, ali nijedan povjesničar. Povjesničari su isključivo spominjali događaj tek usput kao uzrok ili povod egzodusu talijanskoga stanovništva Pule i prepisivali netočne podatke od talijanskih publicista. Tekstovi su, dakako, opterećeni emocijama i raznim političkim opredjeljenjima. Važne se činjenice izostavljaju ili izvrću i prevrću kako komu više odgovora. Nekritički odnos prema ovome događaju potiče i hrani svakojake teorije o uroti i nesuvisle priče pa se zato čini kako se u stvari ne želi saznati prava istina. Istina se može saznati (ili je bar moguće približiti se spoznaji) ako se događaj u Vargaroli proučava u širem kontekstu događaja u razdoblju od svibnja 1945. do veljače 1947., ako se prouče svi arhivski dokumenti koji se tiču događaja i ako se kritički obrade tehnički podatci o samoj eksploziji.

Povijesno-stručna ekspertiza događaja temelji se na kritici objavljenih publicističkih i znanstvenih tekstova, tadašnjem dnevnom tisku i arhivskoj građi. Posebice bih istaknuo vrijednost arhivske građe iz fondova *The National Archives Kew Gardens* koja nam je pomogla osvijetliti do sada nepoznate događaje i procese vezane uz ovu tragediju.

Perizia storica sulla tragedia di Vergarolla di Pola del 18 agosto 1946

Darko Dukovski

Riassunto

A 64 anni dall'esplosione di Vergarolla, avvenuta il 18 agosto 1946, nella quale perirono 63 polesi e rimasero feriti oltre una trentina, vittime costituite in gran parte da donne, bambini e giovani, rimangono ancora molti i quesiti irrisolti. Si tratta in effetti, dopo il bombardamento aereo del 9 gennaio 1944, della più grave tragedia collettiva che ha colpito la città nel XX secolo.

Si è scritto molto su quanto accaduto, soprattutto negli ultimi quindici anni. L'argomento è stato trattato da publicisti, da testimoni della tragedia, spesso da persone che non sapevano nemmeno dove si trova Vergarolla, ma fino ad ora da nessuno storico. Gli storici si sono limitati a nominare l'accaduto in quanto causa o motivo che avrebbe scatenato l'esodo della popolazione italiana da Pola, soffermandosi semplicemente a ricopiare i dati sbagliati di autori italiani. I testi sono chiaramente influenzati da emozioni e da diverse appartenenze politiche. Vengono spesso tralasciati fatti importanti mentre altri vengono contorti e stravolti a seconda del caso. L'atteggiamento acritico nei confronti di questo evento incoraggia e nutre tutte quelle teorie sulla cospirazione e storie incoerenti che fanno credere che non si voglia effettivamente scoprire la verità. Attraverso l'analisi di tutte le fonti archivistiche esistenti e la perizia tecnica dell'esplosione è possibile scoprire, o almeno avvicinarsi, alla verità ma solamente inserendo quanto accaduto a Vergarolla in un contesto più ampio che vada ad abbracciare tutti gli avvenimenti tra il maggio del 1945 ed il febbraio del 1947.

L'indagine storico-tecnica dell'accaduto si basa sull'analisi di testi giornalistici e scientifici, sugli articoli pubblicati dai quotidiani dell'epoca e sul materiale d'archivio. Va sottolineata l'importanza dei materiali archivistici custoditi presso il *National Archives Kew Gardens* di Londra che hanno contribuito in maniera determinante a far luce su fatti e processi finora sconosciuti e legati a questa tragedia.

Historical expertise of the tragedy on Pula's Vargarola (*Vargarolla*) on August 18th 1946

Darko Dukovski

Summary

Even after 64 years, the mystery of the Vargarola explosion on August 18th 1946, which left 63 dead and 30 people of Pula injured, most of them women, children and youth, has not been solved. Alongside the victims of the bombing of Pula on January 9th 1944, this is the gravest tragedy that had hit the city in the 20th century.

Much has been written about this event, especially in the past 15 years. Publicists, some eyewitnesses, often those who did not even know where Vargarola is, wrote about it, but not a single historian did. Historians mentioned the event only as a cause or the reason for the exodus of the Italian citizens of Pula and copied incorrect data from Italian publicists. Texts were, of course, emotional and overburdened with various political beliefs. Important facts were left out or inverted and distorted as one please). The uncritical attitude towards this event encourages and nourishes all sorts of conspiracy theories and nonsense stories so it may seem as if the real truth does not want to come out. The truth can be found (or we can at least come close to it) if the event at Vargarola is studied in a broader context of events within the period from May 1945 until January 1947. Every archived document connected to the event needs to be studied and all technical information about the explosion need to be critically processed.

Historically-professional expertise of the event is based on a critique of published publicist writings and scientific texts, newspapers of the time and archives. I would especially like to emphasize the value of the archives from The National Archives Kew Gardens fund which helped which helped our understanding of the unfamiliar events and processes connected to this tragedy.

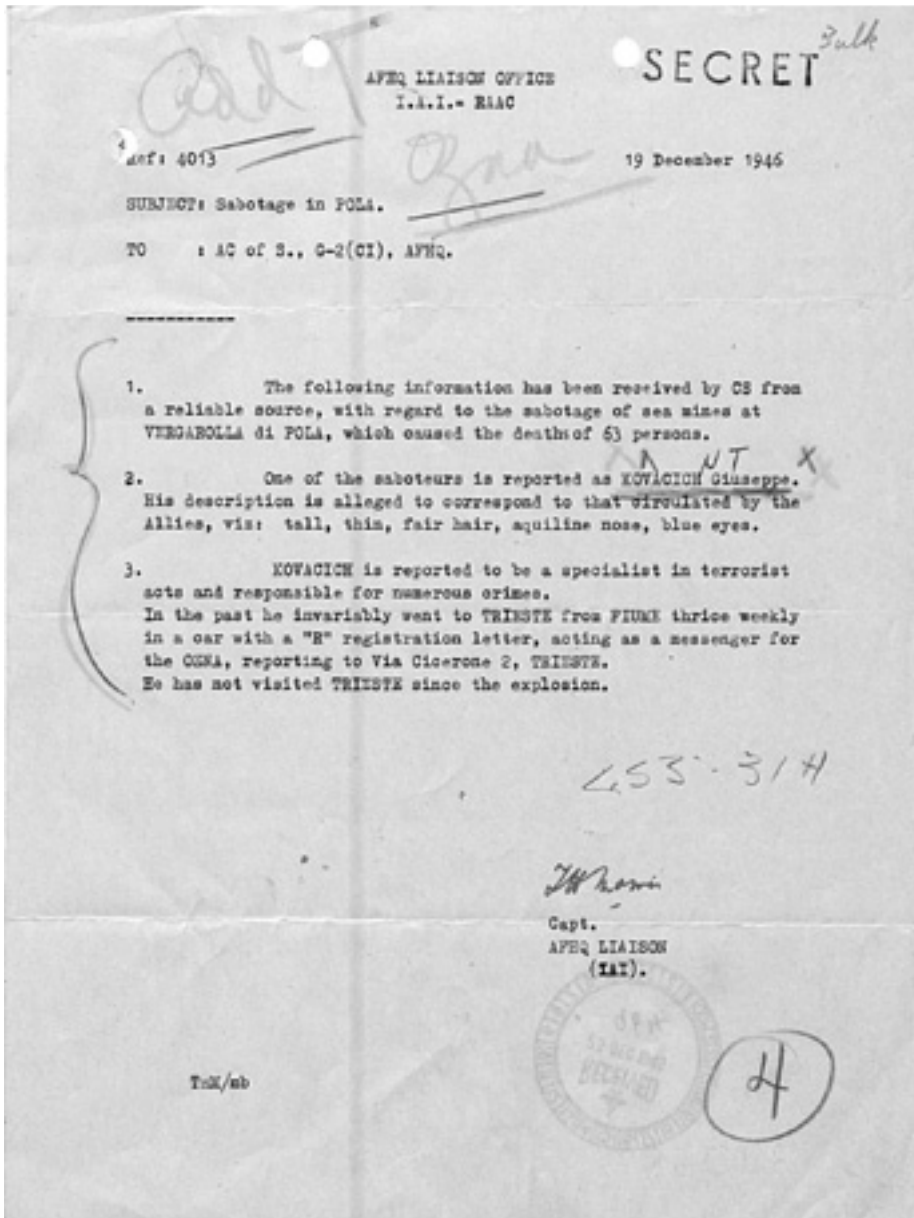
Prilozi



Sl. 1-2: Kupalište Vargarola uoči Drugog svjetskog rata. Visoki stup dima nakon eksplozije 18. kolovoza 1946. (Preuzeto iz: *L'Arena di Pola*; foto zbirka: D.D.)



Sl. 3-4: Pulski liječnik Giuseppe "Geppino" Micheletti i sinovi Renzo i Carlo. (Preuzeto iz: *L'Arena di Pola*; foto zbirka: D.D.)



Sl. 5: Dokument od 19. prosinca 1946. u kojem se kao jedan od sabotera spominje Giuseppe Kovacich. (National Archives Kew Gardens, WO, 204/12765)

HEADQUARTERS
ALLIED MILITARY GOVERNMENT

~~XXXXXXXXXX~~

VERDELI / GIULIA

50 A

7 October 1946

Reference No.: WD/ND/LD/

From : Chief Legal Officer

Subject : Pola Explosion

To : N.C.I.O.

1. In response to your inquiry for an opinion on the liability of Allied Military Government for the damages sustained in the Pola explosion August 18, 1946, at which time 63 were killed and 25 were seriously injured, the following is submitted;
 2. An analysis of the facts can best be presented by raising and answering 5 questions:
 - a.) What caused the death and injuries to these peoples?
 - b.) Were the mines in themselves dangerous?
 - c.) To whom did they belong?
 - d.) Was the explosion caused by neglect of any individual or group of individuals, connected with Allied Military Government or the Military Establishment?
 - e.) Was anyone responsible either directly or indirectly?
 - f.) Whose responsibility was it to guard the dump?
- 3) According to the official report, the explosion was caused by 15 or 20 Naval Depth charges of German and Italian make - 3 Torpedo warheads, 1 TNT depth charges or C mines, 5 smoke bombs.

1	2	cms	The National Archives	ins	1	1	2
Ref: WIO 204/10882 440035							

- 2 -
HEADQUARTERS
ALLIED MILITARY GOVERNMENT
13 CORPS

~~XXXXXXXXXXXX~~

VORNIK DULI:

B) At the official investigation, experts testified that it would have been impossible for the bombs to have exploded unless they were armed with detonators or some similar device man-made and man-operated; - That the TNT would not explode unless the heat reached 2,000 c/or 300 centigrade; and that even if the TNT had caught fire or the smoke bombs had been set off, still the C Mines would not have exploded without a detonator; - An extract of the testimony of various witnesses at the army hearing is set forth:

- 1.- 1st Witness Capt. RAIBOLD Casimo - Italian ex Naval Officer had previously examined gun at VINCENZA and positive that death charges, which he states were German, could only be exploded by a fuse detonation.
- 2.- 2nd Witness St. J. WOLFE - stated no fuses in death charges and confirmed Capt. RAIBOLD inspected all gun at VINCENZA and declared it safe.
- 3.- 3rd Witness Capt. FRANCIS Allied Military Government - bomb disposal officer inspected gun at VINCENZA three times - last occasion 27 July. On this visit all gun in safe condition - would have to be detonated - considers explosion could only have been caused intentionally.

C) The particular bombs, that exploded were claimed by the Jugoslavs as War Booty, but were held by the Allied Forces pending a final settlement by the War Booty Commission, and were in charge of the Allied Military Government and the British Garrison in Pola.-

In a communication dated 7 May 1946 - from War HQ 13 Corps CEM Branch to CEM Pola, it was stated:

- 1.- The following items are subject to a War Booty claim by the Jugoslavs:
 VINCENZA 60 Death Charges with Fuses
 PORTO FERRATA 3 Torpedoes
 OFFICINA MIUNI 15 Torpedo Heads
 Arsenale 869859
- 2.- Please ensure that none of the above mentioned are disposed pending claim settlement by the War Booty Commission. ⁽¹⁾

1	2 cms	The National Archives	ms	1	2
Ref. WO 204/10790		240777			
Please note that this copy is supplied subject to the National Archives' terms and conditions and that your use of it may be subject to copyright restrictions. Further information is given in the Terms and Conditions of supply of the National Archives' assets.					

FINDINGS OF THE BRIGADE COMMANDER

I am of the opinion that:

1. That accident which occurred at VERGARDIA, POLA, on 18th Aug 1946, was caused by the explosion of the following:
 - (a). Three torpedo warheads.
 - (b). Four T.N.T. demolition charges.
 - (c). Five smoke generators.

This was dumped near the sea shore and was not guarded or wired off.
2. All the above ammunition was examined by experts on several occasions, the most recent occasion being 27th July, and was certified to be safe. I do not consider therefore that it is possible for it to have exploded without being detonated.
3. The ammunition was deliberately exploded by person or persons unknown. This is confirmed by the fact that a small preliminary explosion was heard and a fire was seen burning.

6/9/46

/s/ N.W. Erskine, Brig.
Comd. 24th Air Bde.

FINDINGS OF THE DIVISIONAL COMMANDER

I agree.

/s/ C.F. JOHNSON.
Major-General
Commander 1st Armoured Division

9 Sep 46

FINDINGS OF THE CMC IN C, CMB

I am of the opinion that the explosion was caused by some person or persons unknown. I am satisfied that the ammunition was safe and properly inspected and that it was not feasible to place guards over it. I therefore consider that no blame for the explosion lies with the Allied Military Authorities.

/s/ N.W. Bastin
Brigadier
for Lieutenant General,
General Officer Commanding in Chief.

14 Feb 47

Sl. 6-8: Dokumenti Nacionalnog arhiva u Kew Gardensu (London), koji navode različite uzroke eksplozije. Prva dva dokumenta spominju 15-20 dubinskih bombi, dok treći, nastao rujna 1946. – veljače 1947., kao uzrok navodi eksplozije triju torpednih bojnih glava, četiriju TNT bustera i pet dimnih bombi. Na dokumentu su navedena imena odgovornih zapovjednika. (National Archives, Kew Gardens, WO, 204/10882; 204/10790.)